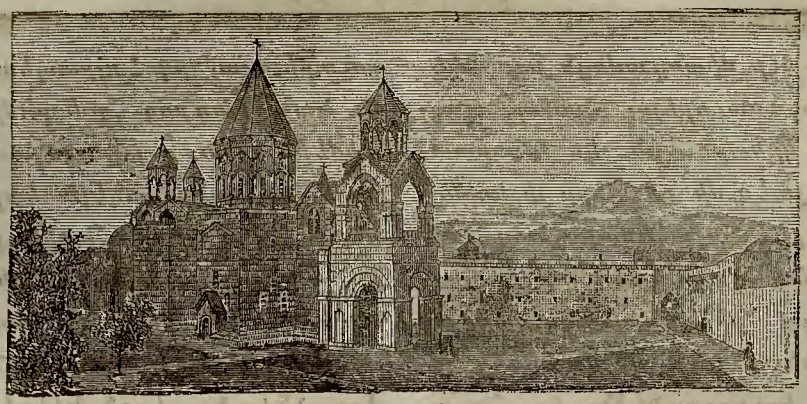

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒ Գ.— ՇՐՋԱՆ ԺԱ. ՏԱՐԻ Ժ.—ՄԱՐՏ 31.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ.

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ վարչական ձեւը կամ կազմակերպութիւնը՝ հիմնադրեալ օրէն հետազօտելով կտեսնուի՝ որ Առաքելական դարուն՝ — երբ Քրիստոնէութիւնը նոր արմատ կձգողայր եւ այլ եւ այլ տեղեր՝ այլ եւ այլ ազգերէն ճիւղերը ստանալով կընդարձակուէր եւ նոր եկեղեցին կհաստատուէր, — որոշ եւ կատարեալ կազմակերպութիւն չէր ստացած, ոչ հին եկեղեցւոյ վարչական կազմակերպութիւնը ուղղակի եւ լիովին օրինակած էր, եւ ոչ նորը անվիջապէս եւ հիմնապէս սահմանել կարելի եղած. վասն զի Քրիստոսի Առաքեալք եւ աշակերտքն աւելի պաշտօն եւ պարտք ստանձնած էին նախ եւ յառաջ գՔրիստոս քարոզել, եւ այսպէս նոր եկեղեցւոյ հիմնարկութեան հաստատութեան ուշ եւ ջանք տուած՝ ըստ այնմ կաշխատէին եւ կըհետեւէին արդիւնաւորել թէ Հրէից՝ թէ հեթանոսաց եւ թէ կէսպաշտ կամ նիւթապաշտ ամեն ազգաց մէջ, իսկ սեղանոյն սպասաւորելոյ համար պաշտօնեայք կընտրէին եւ կյատկացնէին, որպէս զի ինքեանք՝ Առաքեալք ազատ մնան միշտ զՔրիստոս քարոզել եւ ուսուցանելոյ համար (Գործ Առաք. Զ. 2—7), եւ եկեղեցին տակաւին այնքան փոքր եւ անճուկ վիճակ ունէր՝ դի ամեն հաւատացեալ նիւթական լինչ կարողութիւն եւ սեպհականութիւն որ ունէր՝ առանց նախանձու եւ խռովութեան՝ մէջտեղ կըդնէր եւ ամենուն պիտոյից համար կմատակարարուէր, հետեւաբար դեռ ոչինչ լինչ հաւատացեալ էր (Անդ, Բ. 44—45. — Դ. 32 եւլն). իսկ հաւատոյ վերաբերեալ էական եւ ծանր խնդրոց՝ եւ դուն ուրեք ծխական եւլն խնդրոց համար առաքեալներով եւ աշակերտներով ընդհանրապէս Երուսաղէմէ կըրեւ ի կեդրոնն ժողովք կըկազմուէր եւ վճիռ կամ սահման կը-

տուէր, — ուր միանգամայն նոր եկեղեցւոյն սպասաւորելոյ համար պաշտօնեաներ կընտրուէին եւ կհաստատուէին՝ ինչպէս ի քիչ վերը յիշեցինք։

Առաքեալք եւ աշակերտք հետզհետէ մերձաւոր եւ հեռաւոր տեղեր եւ կողմեր դիմելով՝ ինչպէս ամեն ազգայ մէջ եւ ամեն տեղում զԲրիստոս կքարոզէին եւ կուսուցանէին, եւ հաւատացեալքը կըմկրտէին յանուն Ս. Երրորդութեան, նոյնպէս տարբեր տարբեր ազգերէն եւ ժողովուրդներէն հաւատացեալ եւ Քրիստոսիւ լուսաւորուած նոր եկեղեցին կկազմէին, եւ մի ալեր՝ մի հոգի՝ մի լեզո՝ մի եռանդ միանգամայն ուխտով սիրաշաղկապ կըյօդաւորէին, նաեւ վարչական բացարձակ կազմակերպութիւնը՝ տնօրէնութիւնը եւ կառավարութիւնը՝ տեղական հանգամանաց եւ ժողովրդական յատկութեանց՝ ընդունակութեանց եւ կարօտութեանց համաձայն էր եւ այն ամենը գրեթէ առաքելոց յաւուրն եւ սեղհական՝ անմիջական պարտաւորութեանց՝ նկատողութեանց եւ տնօրէնութեանց կվերաբերէր։ Իսկ հետզհետէ հաւատացելոց բազմութիւնը ընդարձակուելով եւ ամեն տեղ նոր եկեղեցին հաստատուելով՝ դարձեալ իւրաքանչիւր առաքեալ՝ իւր քարոզած՝ ուսուցած եւ հիմնած եկեղեցւոյ գլուխ եւ կառավարոլն էր։

Առաքելոց յաջորդելով իւրեանց աշակերտք՝ մի եւ նոյն ընթացքով՝ ուղղութեամբ եւ աւանդութեամբք կկառավարէին զեկեղեցին եւ վիճակները, եւ ի պահանջել հարկին՝ իւրաքանչիւր առաքելայաջորդ Հայրապետ՝ նշանաւոր եւ ծանր խնդրոց համար միմեանց կըդիմէին գրաւոր յարաբերութեամբք եւ ի միմեանց կուսանէին կարեւորները, եւ մի քանի դար հաղիւ լրացաւ՝ եւ ահա նոր եկեղեցին այնքան ընդարձակուեցաւ եւ արդիւնաւորուեցաւ, որ մի քանի ծանր մոլորութիւնք եւ հերձուածներ ծագեցան եկեղեցւոյ մէջ եւ այնուհետեւ գլխաւոր եւ նշանաւոր քաղաքներում եւ մայրաքաղաքներում՝ մանաւանդ թէ հմտութեամբ՝ սրբութեամբ բարեհամբաւուած եւ առաքելայաջորդ պատուով եւ իշխանութեամբ նշանաւոր դիրք ստացած Հայրապետաց հրաւիրանօք եւ հետեւողութեամբ՝ կինճռուտ խնդրոց՝ ծանր մոլորութեանց եւ հերձուածոց՝ վերջապէս կրօնական եւ կեանք՝ վսեմ խնդրոց առթիւ գաւառական կամ տիեզերական ժողովներ կհրաւիրուէին եւ կկազմուէին, մի եւ նոյն ժամանակ ընդհանուր եկեղեցւոյ հիմնական կամ արմատական վարչական կազմակերպութեան համար բաւական սահմանադրութիւնք եւ կանոնադրութիւնք կորոշուէին եւ կհաստատուէին։

Իսկ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ կազմակերպութիւնը հիմնուելով եւ սկսանելով Թադէոս եւ Բարդուղիմէոս սրբազան Առաքեալներէն՝ մեր Ս. Գրիգոր Պարթեւ Լուսաւորչի օրէն վերջնական կերպով հաստատուեցաւ եւ երբեմն թէ կրօնական խնդրոց՝ արարողութեանց՝ եւ ծիսից՝ եւ թէ եկեղեցւոյ վարչութեան կազմակերպութեան հիմնական տրամադրութեանց

եւ սահմանաց համար ընդհանուր եւ մասնաւոր ժողովներ կազմուեցան, Թադէոս Առաքեալէն՝ աշակերտներէն՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչէն՝ Մեծն Ներսէսէն՝ Սահակ Պարթեւէն՝ Յովհաննէս Իմաստասիրէն՝ Ներսէս Շնորհալիէն եւ յայլոց դանագան կանոնք եւ հրահանգներ եկեղեցական ծառայութեան յԵդեսիա, ի Վաղարշապատ, ի Դուին, յԱնի, յԱրտաշատ, ի Սիս, ի Մանազկերտ եւլն, թէպէտ ընդհանրապէս անգորր՝ ապահով՝ անկախ՝ ազատ եւ ընդարձակ միջոց եւ ժամանակ չէր յաջողեր զի գէթ ըստ բաւականին եւ ըստ արժանւոյն ընդ ամենայն տեղիս գործադրուէին եւ արդիւնաւորուէին որոշուած եւ սահմանուած համայն կարեւոր սահմանադրութիւնք՝ կանոնք եւ հրահանգներ՝ ամեն կարգի եւ աստիճանի անձանց՝ պաշտօնէից եւ վարչական կազմութեանց համար, մանաւանդ թէ եկեղեցւոյ բազմից ննջակայ եղած թափադական եւ հալածական վիճակը՝ եւ ազգ. քաղ. գոյութեան ընդհարկար ալեկոծութիւնքը եւ պակասութիւնը երբէք չէին ներեր յիշեալ նպատակին լիովին հասանել, թողումք որ եկեղեցւոյ մէջ պատահած պատահմունքը եւ հակաթռուչութեան խնդիրները եւս ոչ սակաւ արգելքներ յարուցին եւ խանգարմունքներ ծնան *):

Այսուամենայնիւ՝ ինչպէս ոչ մի այլ եկեղեցւոյ *) համար՝ նոյնպէս եւ ոչ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ համար երբէք կարելի՛ է բացարձակապէս ասել՝ (ինչպէս ոմանք կկարծեն) որ ուղղակի սահմանադրական կամ դատական եւ կամ հանրապետական ուղղութիւն եւ կազմակերպութիւն ունէր կամ ունի, մանաւանդ թէ Քրիստոս եկեղեցւոյ կազմակերպութիւնը եւս կընդունի՛ այնպիսի բացարձակ անուն եւ մի ուղղութիւն՝ որ կամ միապետական՝ կամ հանրապետական եւ կամ սահմանադրական լինէր, մինչդեռ՝ գէթ մեր՝ Հայաստանեայց առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ համար խօսելով՝ իսկապէս բարեկարգեալ եւ բարեխառնեալ վարչական մի ուղղութիւն եւ կազմակերպութիւն ունի, թողումք որ ի ներկայումս գտնուած այն տեսակ քաղ. կառավարութեանց եւ վարչութեանց նորայարդար եւ նորամոյճ կարգերը՝ կանոնները եւլն նոր լինելով՝ նախնեացն համեմատ որքան ճշտութիւն եւ հետեւողութիւն կրնամք գտնել, եւ եթէ բացարձակապէս չկարողանամք հերքել՝ որ այն վարչութիւններէն երկու տեսակը ի հնումն երբէք եղած չէ եւ ոչ բառերը գտնուած, սակայն եւ ոչ կրնամք ապացուցանել հաւաստեաւ՝ որ շատ հին ժամանակներէն աւան-

(*) Սոցա վերայ պէտք է յաւելումք ժամանակից այնպիսի արտաքին ազիներ եւ հանգամանքներ՝ որք մեծ աղետագործէին շատ բաներու դէմ, եւ եկեղեցական վարչութիւնն զիջումներով եւ բարեխոհեմութեամբք կջանար առաջքը առնուլ:

(*) Թէեւ պապականութիւնը տարօրինակ մի դիրք եւ բացառութիւն կկազմէ, սակայն նա այլ խմն ծագման կրնտեսի եւ կարծես չատատուածանալ կեպաղէ, եւ այս խնդիրը առանձին յօդուածոյ եւ բացատրութեանց կկարօտի:

դուած են եւ այնքան ընդարձակ՝ ճոխ եւ մշակեալ, մինչդեռ ի հնումն միահեծան ինքնակալութիւնը ընդհանրական էր եւ երբեմն աղնուապետականը եւս խառնուած։

Հայաստանեայց առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ բարեկարգեալ եւ բարեխառնեալ վարչական կազմակերպութիւնը որքան զուտ կրօնական եւ բարոյական հիմանց եւ տրամադրութեանց վերայ է խարսխուած, այսու ամենայնիւ՝ ազատ եւ ողջամիտ սկզբունքներով եւս օժտուած է, որով՛ք դարդարուած եւ պսակուած են թէ կանոնքն՝ թէ տահմանադրութիւնքն՝ թէ պաշտօնն՝ թէ պարտքն՝ թէ պատիւն եւ թէ պատիժքն ըստ կրօնականին եւ բարոյականին, ուստի միանգամայն եկեղեցւոյ պաշտօնեայք աւելի աւանդական կերպով՝ կրօնապէս եւ բարոյապէս՝ մանաւանդ անձանց բարի օրինակօք եւ բարի գործովք պիտի ազգին եւ կառավարին զնկեղեցին. նոյնպէս պաշտօնեայք պիտի կառավարուին։

Առաջին դարերէն յետոյ՝ եկեղեցւոյ մէջ շատ յեղափոխութիւնք եւ տարօրինակ հանգամանքներ պատահած եւ յառաջած են, ազգային խորութեանց եւ ազգային եկեղեցեաց բաժանումներ եւ նախանձախնդրութիւնք՝ գերիշխանական ձգտումներ եւ այլ պայմաններ ծնած են, սակայն եւ այնպէս եթէ մտնաւոր խանգարումներ եւ մոլութիւնք եւս մտած լինին՝ սոյգը պէտք է խոստովանել եւ պարծենալ՝ դի Քրիստոս եկեղեցին՝ կրօնի եւ հաւատոյ էական մասանց մէջ՝ Մի՝ ՍՈՒՐԲ՝ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ եւ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ է եւ նորա գոյութիւնը ըստ անսուտ խոստմանն Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ապահովեալ է։

Գրեթէ մինչեւ դարերէն սկսեալ եւ մանաւանդ ի մեր Ազգի նման քաղաքական գոյութենէ զուրկ եղող ազգաց եւ եկեղեցեաց մէջ եկեղեցական վարչական կազմակերպութիւնը մի այլ ոյժման եւ դիրք եւս ստացած է, եւ ըստ այսմ՝ այն եկեղեցին՝ որ քազմանկախութենէ եւ ինքնօրինութենէ զուրկ եղող մի ազգի սեպհական եւ յատուկ է, կարօտութիւն ունի մի այնպիսի եկեղեց. վարչական կազմակերպութեան եւ ուղղութեան՝ որ կրօնական եւ բարոյական պաշտամանց եւ պարտաւորութեանց հետ լիովին յաջողի Ազգային գոյութիւնը յարատեւ պաշտպանել եւ ապահովել, եւ հարկ է զայս առանձին եւ յատուկ տեսութեամբ քննատրել՝ — եթէ ժամանակն ներէ եւ բարեպատեհ առիթ ներկայանայ, — որպէս դի սխալ ըմբռնմանց հետեւանքը եղող թիւր հասկացողութիւնքը փարատուին եւ ուղղուին։

վ. ե. Մ.

ԹԷ ԻՆՉՊԻՍ ՀՌՈՎՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՈՉ ԵՒՍ Է ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻ*)

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԴԻԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐԷՆ
ՄԻՇՈՑ ՔԱՀԱՆԱՑԻ ՓԱՐԻԶԵՑԻՈՑ
Ի ԳԱԲՐԻԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ
ԱՑՎԱԶԵԱՆ

Եւրոպայի մէջ երեք տարիէ հետէ զարմանալի շարժում մը կայ կրօնական, որոյ արձագանքը մինչեւ Ասիա եւս կ'լսուի. շարժում մի՛ զոր կարելի է անուանել, գէթ առ այժմ, նաեւ գեանաշարժ, սասանումիւն, դղրդումն։ Այս շարժման մէջ երկու երեւոյթ աւելի աչքի կզարնէ՛ ոչ միայն աստուածաբանից ամենայն ազգաց, այլ եւ ամենայն քրիստոնէից առհասարակ. մէկը՝ Հռովմայ պապին աշխարհական իշխանութեան բոլորովին վերցուիլը, եւ միւսը, որ կրնայ համարուիլ նաեւ պատճառ առաջնոյն, պապին նոյն իսկ հոգեւոր իշխանութեան տկարանալը, քայքայուիլը։ Եւ այս երկրորդ եւ առաջինէն աւելի զարմանալի երեւութիւն քնական պատճառ եղան վատիկանու տիեզերական անուանեալ ժողովոյն ապօրինաւոր վճիռները, մանաւանդ պապին անսխալականութեանը համար եղածը։

Յայտնի է որ Հռովմէական ժողովը-

(*) Մի քանի տարի առաջ Ծարդմանուած պատրաստուած է այս ընտիր աշխատութիւնը։ Ս. Խ.

դոց հին մէկ սովորութիւնը եղած է սեպհականել իրենց եւ իրենց եկեղեցւոյն կանոնէ բառը, որ եւ կանո՛ն կամ ընդհանրական. ինչպէս որ այժմու յունադաւանները ալ իրենց յատկացուցեր են օրթոդո՛քս կամ ո՛ղղափառ, ո՛ղղաբա՛ն բառը։ Արդ այժմու կաթոլիկները վերոյիշեալ ժողովոյն պատճառաւը երկու մեծամեծ բանակներ բաժնուեցան, որոնք որ կամայ եւ ակամայ ընդունեցան Հռովմայ եկեղեցւոյն նորահնար վարդապետութիւնները, եւ մանաւանդ Վատիկանեան ժողովոյն վճիռները, ըսուեցան նոր կանոնէ (Գազղիարէն նէօ-կանօնէ)։ իսկ որոնք որ մերժեցին այն վարդապետութիւնները, եւ նոյն առիթով նաեւ Հռովմէական եկեղեցւոյն ուրիշ շատ նորաձեւութիւնները ի հաւատոյս, ըսուեցան հին կանոնէ կամ վաղէմի կանո՛նէկեայ (Գազղիարէն վիէօ-կանօնէ կամ անսիէն կանոնէ)։

Վաղեմի կաթուղիկեայց դրօշակիր կամ ախոյեան եղաւ Գերմանիոյ մէջ՝ քաջահմուտ վարդապետն աստուածաբանութեան Տէօլլինկէռ, որոյ հետեւողները օր ըստ օրէ բազմանալու վերայ են հազարներով ու բիւրերով, եւ Գազղիոյ մէջ իմաստուն եւ արիասիրտ քահանայն Մ. ՈՇՈՑ, որ նոյնպէս խիստ շատ հետեւողներ ունի ամէն տեղ։

Սա ուրիշ զանազան գրուածքներէն զատ՝ այս տարիներս երկու գիրք հրատարակեց, որոց մէկը այս մեր թարգմանածն է, եւ միւսը՝ իբրեւ ասոր հետեւանք՝ այս վերնագիրս ունի, «Նախագիծ վերանորոգութեան արեւմը-

տեան Եկեղեցւոյ՝ առաջարկեալ վարժմի կաթուղիկեայց եւ ամենայն քրիստոնէից»։ Այս երկրորդն ալ սոյնպէս թարգմաներ եմք, եւ պատրաստ է ի տպագրութիւն։

Դրեթէ աւելորդ աշխատութիւն մի է ապացուցանել ուղելը՝ թէ այսպիսի զօրաւոր միաստերով եւ ամենապարզ ոճով շարադրուած գրքերուն Հայերէն թարգմանութիւնը ուրքան յարմար եւ պատշաճ է մեր օրերուս, մանաւանդ անոր համար որ քանի մը տարիէ հետէ ազգերնուս Հռոմէական մասը ստոտիկ ալէկոծութեան մէջ է յարեւելս, եւ դեռը կորսուած նաւակի մը պէս կերերարկի եւ կտտանի՝ ընդ մէջ անստոյգ յուսոյ եւ տագնապիչ երկիւղի՝ իւր կրօնական եւ եկեղեցական զգացմանցը վրայ։ Նոքա որք միանգեւ այս տարւոյս սկիզբները Հռոմէն կըսէին, եւ Եւրոպացւոց անդրկէնեան (Գաղղ. Ի–լ–ռամէնկէն.) ըսած մոլեկրօն պապականներուն կհամեմատէին, չեն գիտեր թէ մինչ ջախջախ եղեգի կապած են իրենց յոյսերը եւ զգացմունքը. «Խոտորեալք յունայնութիւն բանից, կամին լինել վարդապետք օրինաց. մինչեանք ոչ իմանան զինչ խօսին, եւ ոչ վասն որոց պնդեալն են» (Ա. Տիմ. Ա. 7)։ Գուցէ ոմանք իրենց խօսածները հասկընալու պարտքէն եւս ազատ ճանչնան իրենք զիրենք, որովհետեւ «ես անսխալական եմ» ըսող մարդու մը խօսքերուն կայր զկուրայն հետեւիլը յանձն առած են։ Կխոստովանիմք որ այնպիսեաց համար այս գրուածքը ոչ հետաքրքրական պիտի լինի եւ ոչ այնչափ օգտակար՝ որչափ որ ըստ ինքեան պիտի լինէր։

Միւս կուսակցութիւնը, որ սովորական դարձած անյատուկ բառով մը Ֆահհաապոլնան ըսուեցաւ քիչ մը ժամանակ, եւ ինքզինքը կանուանէ՝ նոյնպէս ճշդութենէ զուրկ անուանակոչութեամբ մը՝ Ընթնեան կոչուիլէ Հայ, տարակոյս չունիմք որ սիրով եւ գովելի հետաքրքրութեամբ պիտի կարդայ թէ այս եւ թէ ասոր յաջորդող գրուածքը, եւ ասոնց խօսքերուն ալ պիտի յորդորուի վերջապէս դուրս ելլելու ազատելու իւր տարտամ եւ անորոշ վիճակէն։ Եթէ այսպիսի յայտնութեան գոնէ փոքր իշատ ձեռնտու լինի մեր աշխատութիւնը, ինչպէս որ կյուսամք, ըստ բաւականին վարձատրուած պիտի համարիմք զմեզ։

Վերջացնեմք խօսքերնիս՝ յիշեցընելով ընթերցողաց՝ թէ բնագրին Հոլիք բառը ընդհանրապէս ուղիղ մտօք ըսուած տեղերը թարգմաններ եմք կոչուիլ կամ ընդհանրական բառերով, որովհետեւ, ինչպէս որ ըսինք, կոչուիլ բառը Հռոմէականք իրենց սեպհականած լինելով՝ անախորժ անուն մը ըրեր են զայն ուրիշ քրիստոնեայ ազգաց ականջին։ Նմանապէս բնագրին Հօմն եւ Հօմանկոպ բառերը թէպէտ եւ ըստ ինքեան իրարմէ տարբեր նշանակութիւն եւս ունին, — մէկը կըրնայ Հռովմէական կամ Հռովմայեցի, եւ միւսը կրնայ Հռովմեական կամ Հռովմնական, — բայց մեք հարկաւոր չտեսանք ամէն տեղ այդ զանազանութիւնը ճիշդ պահել։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ.

(Շարունակութիւն)

ՀՈԳԵՂԷՆ ԴՈՑԱՑՈՒԹԻՒՆՔ.

«Հոգեղէն գոյացութիւն» ասելով կը-մանամք երկնային հոգիքը, որ սովորա-կան գործածական բառով կոչուին նաեւ «հրեշտակ», որոնք պարզ կամ լու-սեղէն գոյացութիւնք լինելով անխա-ռըն որ եւ իցէ տարրներէ, են անմահ' անմարմին' ազատ եւ անձնիշխան էակ-ներ։ Սոցա մասին առաքեալը կգրէ, «հոգիք հարկաւորք, որք կառաքուին ի սպասաւորութիւն այն մարդոց համար, որոնք վերկութիւն պիտի ժառանգեն», եւ սորանով կլսմանինք մեզ թէ ինչ նը-պատակաւ եւ վախճանի համար ստեղ-ծած է նոցա Աստուած, եւ ինչ պաշ-տօն ունին յԱստուծմէ դէպ առ մարդիկ, որ է Աստուծոյ պատգամը մարդոց հաղորդել, եւ նոցա բարեգործութեան յիշատակը եւ աղաչանքը Աստուծոյ նուիրել։

Այս հոգեղէն գոյացութեանց մասին Մովսէս իր հռչակաւոր պատմութեան մէջ մանաւանդ ծանօթաբանութեամբ կգրէ առանց յիշելոյ թէ ե՛րբ եւ ինչ նիւթէ եղած է նոցա գոյութիւնը. այս մասին թէեւ հաւանական կարծիք հա-մարուած է Մովսէսի բուն նպատակը, որ էր կասեն, միմիայն երկրի եւ երկրա-ւոր արարածոց պատմութիւնը գրելով, յայտնել Իսրայէլեան տոհմի ծագումն, եւ նոցա հարց հետ եղած աստուածա-խօսութիւնը եւ ընտրութիւնը. այլ ա-նելի հաւանական ինձ կթուի, Մովսէս Աստուծոյ ազդեցութեամբը եղած ըն-գուշութիւնը, որ ամենայն մասամբ հոգածողութիւն կանէր Իսրայելացւոց այն ժամանակուայ կռապաշտ ժողո-վրդոց սովորութիւններէն եւ պաշտօննե-րէն զգուշացնել։

Որովհետեւ իր պատմութիւնը գրած միջոցին ամեն ազգի եւ երկրի մէջ կը-ւոց պաշտօնը հաստատուած գտած էր, մանաւանդ Եգիպտոսում. ուր նոքա երկար ժամանակ պանդխտելով տեսած եւ գրէ թէ հակուած էին ի կռոց պաշտամունս, առանց մոռանալոյ եւ իրենց նախահարց ճշմարիտ Աստուա-ծածանօթութիւնը. ուստի այն միջո-ցին, որ կգրէր իր պատմութիւնը ազ-գերուութեամբ սուրբ Հոգւոյն, զգուշա-ցաւ գրել եւ հրեշտակաց ստեղծումն, որպէս դի չպարտաւորի գրել եւ նոցա հոգեղինութիւնը' այս է անմահ' անմարմին' ազատ' անձնիշխան եւ պարզ երկնային էակ լինելը, որ մի' գուցէ այսպիսի հոգեղէն էակաց ծանօթու-թիւնը հարկադրէ նոցա ի պաշտօն առնել զնոսա իբրեւ գաստուած։

Այսպիսի զգուշութիւններ եւ Աս-տուածոյ կողմանէ եղած կտեսնեմք առ Իսրայելացիս։ Յակոբոս առաքելոյ թղթի մէջ կկարդամք բանսարկու սա-տանայի Մովսէս մարգարէի մարմնոյ համար Միքայէլ հրեշտակապետի հետ արած վիճաբանութիւնը, որոյ մասին հրեշտակը կաստէ բանսարկուին։

Յայտնի է, որ Մովսէս մարգարէն Աստուծոյ կողմանէ Իսրայելի ժողովուր-դը եգիպտական բռնութենէն ազատե-

լու համար առաջնորդ նշանակուած էր. որ դանդաղ Աստուածային հըրաշքներով անապատի մէջ ժողովուրդը կառավարելէն ետքը, Աստուծոյ հրամանաւը Յովր լերան վերայ վախճանելէն առաջ, անաբեմանելի իր ժողովուրդներէն, որոյ մարմինը երբ հրեշտակներէն կամիկուէր եւ կթաղուէր, բանասարկու սատանայն կվիճէր կհակառակէր նոցա, որ յայտնուի ժողովրդին թէ նորա մահը եւ թէ մարմինը. Բանսարկու սատանայի դիտաւորութիւնը յայտնի է, որ ժողովուրդը իր բարերարի երախտիքը յիշելով սիտի պարտաւորէր նորա մարմինը պատուել եւ պաշտել. որոյ նենգամիտ դիտաւորութիւնը եւ ժողովրդոց աննելիքը գիտելով կանխատես Աստուծոյ էութիւնը, ինչպէս Մովսիսի մահը՝ նոյնպէս եւ մարմինը անգիտելի արաւ Իսրայելացիներէն։

Պինձէ օձի համար, որ անապատի օձահարներէն իրեն ակնարկողներին կբժշկէր, կընթեռնուէք, որ ժողովուրդը ի յիշատակ երախտեացն Աստուծոյ կպահէր յարգանօք. բայց երբ բարձունքների պաշտօնը սկսաւ եւ դայն եւս պաշտել սկսան, եզեկիայ բարեպաշտ թագաւորի ձեռօք խորտակուեցաւ։

Բողոքականք մեր եկեղեցւոյ սրբոց մասանց եւ պատկերաց յարգութիւնտալը՝ պաշտելու մտօք առնելով կռապաշտութիւն կհամարեն, սակայն եկեղեցւոյ ողջամիտ ուղղութիւնը յամենայն իրս կուսուցանէ որ սրբոց մասունքը եւ պատկերաց յարգելը կռապաշտութիւն չէ, այլ աստուածունայ սովորութենէ առնուած մի յիշատակ։ Որովհետեւ այն սուրբերը, որոնք յանուն քրիստոնէական կրօնի. ճշմարիտ Աստուածպաշտութեան վկայ լինելու համար նահատակուած են, նոցա յիշատակը եւ քարոզած ճշմարտութիւնը անմոռանալի՝ կամ լաւ եւս է ասել՝ աչաց առաջը ունենալու մտօք սահմանած է ինչպէս նոցա գրուածքը՝ նոյնպէս եւ մասունքները եւ պատկերները յարգանօք ընդունել. որպէս դի ամենայն ոք նոյնօրինակ աստուածպաշտական կարգաւ ընթանան իրենց հաւատոյ եւ աստուածպաշտութեան մէջ։

Աստուած ինքնին, որ ժողովրդոյ կռապաշտութեան տեղ ընկնելու միջոցներէն կզգուշանար, կընթեռնուէք, որ երբ Իսրայելացիները Յորդանանէն կանցնէին, կհրամայէ Եսու զօրավարին, որ պատուիրէ ժողովրդոյ ըստ թուոց երկոտասան աղգաց որդւոցն Իսրայելի երկոտասան քարինք վերցնեն եւ պահեն. որպէս դի նոցա որդիքը ժամանակից յետոյ երբ հետաքրքրութեամբ հարցնեն թէ ինչ են այս քարերը, ասեն, որ Աստուած Յորդանան գետը ցամաքացրեց Իսրայելի երեսէն։

(Ի յետոյ.)

ՍԵՐՈՎԲԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՑ ՆԵՐՍԻՍԻ ԼՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

ԵՐԳՈՑՍ ՍԱՂՄՈՍԻՍ ՔՆՆԱՒՂԻ*).

Ընդ նուազել թագաւորութեան և իշխանութեան Հայոց, յորժամ յաւիշատակեցաւ Իսմայէլացւոյն Մայրաքաղաքն Անի, և տարաղրեցան թագաւորքն մեր ի գաւառս և յիշխանութիւնս արքային Յունաց, այր ոմն յիշխանացն Հայոց Ապլհարիպ անուն՝ որ էր ի տանէն Վասպուրականի, իբրև զմաերիմ և զխոհեմ և զարի ի գործ պատերազմի՝ առաքեցաւ յինքնակալէն Ալէքսէ ի գաւառս Միւրելեկեցւոց իշխել մայրաքաղաքին Տարսոնի և Մամխատիոյ, որ եկեալ միրեր սոցա հայրենի կարգ-ք և աւրինա-ք՝ և մնայր ի հաւատարմութեանն Յունաց. և շինեալ տաճարք աղա-թից ի լեառնային և ի դաշտային գաւառս՝ որ և բազումք կան ի մէջ Յունաց Հայասեռ ազգիս պաշտամամբք: Սա եդիտ ի ստորոտս լերինս Սորոսի (Տորոսի) և ի պուխ քաղաքիս Տարսոնի երկու անմատոյց դղեակս, միոյն անուն Լամբրուն՝ և միւսումն Պապերա-ն՝ որք և ունէին շուրջ զինքեամբք գե-ղս և աւանս: Ց Պապերաւն իւր սեպհականեաց գանձուց ըշտեմարան՝ և շինեալ եկեղեցի մեծ՝ դամբարան հանգըստեան սահմանեաց իւր և իւրոցն, և ըզԼամբրո-ն ետ ի մտերիմ և ի սիրեցեալ իշխանն՝ որ եկեալ էր ընդ իւր յաշխարհէն Հայոց՝ անուն Ուշին, և աւանդեաց ի նա զման մեծի և զլեառորի (. . .*) առաքելոցն Պետրոսի՝ զոր ունէին Հայք ըստ նախագրեալ պատմութեանն: Եւ հրամայեաց հպատակութեամբ սպասաւորեալ Հայոց դղեկի սրբոյ առաքելոյն, և իւր սեփհական ունել զբերդս և զգաւառս, որ եկեալ ազգատոհմիւ իւրով և գտեալ զանառիկս ամայացեալ՝ շինէր ըստ կարի և պատրաստեաց նախ ի ծայր բերդիս հանդստարան սուրբ և զլեառորն առաքելոյն նշխարաց:

Իսկ Ապլհարպայ վաղճանեալ եղաւ ի Պապերա-ն: Եւ միրեաց Տարսոնի մի յիշխանաց իւրոց փեսայ Ուշին, յորոյ աւուրսն արձակեցաւ ազգն Իսմայէլացւոց ի վերայ գաւառիս Միւրեկեցւոց ի հինգ հարիւր թուականին Հայոց: Եւ զամենայն դաշտային գաւառսն աւերեաց, էառ և զՏարսոն և սրով ճարակեաց զՔրիստոնեայսն: Իսկ Ուշինն մնացեալ յանմատչելի ամուրս անփորձ՝ և մտերմացեալ Յունաց արքային, առնոյր ի նմանէ անուն պատուոյ և տուրս գանձուց առատապէս:

Յետ սորա վախճանին միրեաց որդի իւր Լեթում Հայրենի աթոռոյս, և պատուեցաւ ի Յունաց արքային Ալէքսէ Աեպասա-ս անուամբ, յորոյ ժամանակին եկին Փռանգն և էառ զսուրբ քաղաքն Երուսաղէմ և զԱնտիոք և զՄիւրելեկեցւոց քաղաքս ի հինգ հարիւր քառասուն և եւթն թուականին. և յետ ժամանակաց անձուկ (գուշե անցանելոյ) բազում նեղութիւն

(*) Ինչպէս այս պատմութենէն եւ յիշատակարանէն կյայտնուի ընթերցողաց, որ Հաղպատու վանուց ընծայեալ «Սաղմոսի մեկնութիւն» հին ձեռագրէն օրինակուած է՝ թէեւ տեղ տեղ անիմաստ եւ սխալ խօսքեր եւ բառեր սպրդած են: Ս. Խ.

կրեաց ի նոցանէ Աբբաստաւան Հեթում վան հայրենի բերդիս, և զերծեալ յամենայնէ աղետից Ստուծոյ և սուրբ առաքելոյն Պետրոսի, փարթամացաւ և մեծացաւ աւգնութեամբ Թագաւորին Յունաց Յոհաննու։ Եւ ի ունէր որդիս վաչելուչս և գտերս՝ որք կատարեցան հասակաւ առաջի իւր, ամուսնացոյց զոմանս ի նոցանէ։ Եւ զաւագ որդին որոյ անուն Ուշին՝ ևթող ընդ իւր մնալ առանց ամուսնութեան։ Իսկ Սմբատայ՝ որ յետ նորա եղ պապեռաւն, և միոյ ի գտերացն վեհայացոյց զեղբայր Աթոռղիկոսին Հայոց Գրիգորի Մագիստրոսի զՎասիլ՝ որք էին թոռունք Գրիգորայ Մագիստրոսի Ոչնեցւոյ։ Իսկ յետ վաղձանին Հեթմոյ պայազատեաց զՀայրենի աթոռն հարազատ որդի նորա Ուշին, և պատուեցաւ յարքայէն Մանուէլէ Աբքսոս անուամբ, և փարթամացաւ բազում գանձիւք. յորոյ ժամանակին դարձեալ ամրեաց Յունաց արքայն Տարսոնի և այլ քաղաքաց Կիլիկիոյ։ Սմա հարսնացոյց վեհայն իւր Վասիլ զդուստր եղբաւր իւրոյ Օշաւրավար անուն, զանխըլաթար ի Աթոռղիկոսէն յեղբաւրէն իւր վան խղճին՝ որ կայր վան խնամութեանն։ Եւ լեալ սմա կին ժրագլուխ և պըսակ առն իւրոյ՝ իբրև զայգի վայելուչ ընդ նորատունկս զաւակաց ծաղկեցուցանէր շուրջ զՀայրենի սեղանոյն և ճոպիկն յաւրհնութեանն Ստուծոյ. յորոց ծնաւ յետ անդրանիկ դստերն որդի՝ Հեթում անուանեալ՝ ի վեց հարիւր թուականին, և երկրորդն հայրս մեր՝ վան որոյ բանս է. որոյ ի սանդիսից հասակն պատահեալ ախտ ցաւոց՝ բերաւ ի հաւատարիմ ծնողացն և ընծայեցաւ ամենաւրհնեալ և միշտ փառաւորեալ Ստուածածնին ի տաճար անուան իւրոյ որ ի վանքս Սկե-նայ (ըստ կենդայ) առ ընթեր բերդիս։ Եւ սկսեալ ի դեռաբոյս հասակէն վարժէր յուսումն գպրութեան ըստ յաւժարութեան ծնաւղացն ընդ այլ եղբայրս իւր մանաւանդ ի քաջահաւատ մաւրէ իւրմէ դաստիարակեալ յամենայն երկիւղ։

Իսկ բարեպաշտ իշխանն Ուշին բերեալ ուստերս հինդ և դստերս երիս՝ և համբերեալ պէսպէս փորձանաց վան առ Յունաց արքայն հաւատարմութեան, լի աւուրբք ի ծերութեան հասակն յաթոռ իւր և ի մէջ եղբարց և զաւակաց աւրհնութեամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս. և եղեալ անդրանիկ որդւոյն Հեթմոյ զտէրութիւն Հայրենի աթոռոյն, իսկ նուիրելոյ որդւոյն որ Ստուծոյ՝ կալ ի զլուխ առ յինքենէ շինեալ եկեղեցոյ սրբոյ և վանից. և տուեալ յՍտուծոյ շնորհ անդրանկին խոհեմութիւն և իմաստութիւն՝ դնեալ առ արքայն Յունաց Մանուէլ, և փարթամ արար առ Հայրենի պատիւ Սբքսոս-ոս-ընէան։ Իսկ այս որ ի կրաւնաւորականս էր վիճակ՝ յետ դաստիարակելոյ մանկան ուսմամբք, ի վերտասան ամ ընթացից հասակին ածաւ յերկիւզազարդ մաւրէն իւրմէ առ Աթոռղիկոսն սուրբ Ներսէս, որ յաջորդեալ էր զաթոռ եղբաւրն Գրիգորի՝ ամենայն իմաստութեամբ և պիտութեամբ զարդարեալ. և սա ըստ հաւատով հայցուածոց դստեր եղբաւրն իւրոյ զմանուկն ածեալ առաջի ձեռնադրեաց քահանայ ի կրօնաւորական ձև, և կոչեաց յանուն իւր Ներսէս. զոր թողեալ մաւրն առ ոտս նորին ի վարժումն

զնոց յերկրպագութիւն սուրբ տեղեացն Երուսաղէմի։

Այլ Ներսէսի կացեալ ի հայրապետական աթոռն վոքր մի աւուրս՝ ի շնորհէ ձեռնադրութեանն զաբեալ հոգւով, տենչայր յանդբաղ կեանս վիճակութեան և ընթերցման. և սրբոյ Հայրապետին ուրախացեալ ընդ յառաջ ուսումն մանկանն, առաքեաց զնա ի վանորայս ի Սին լերինն, յորս շրջելով զորձիական նիազութեամբն և անօղականին կրթութեամբ յառաջէր և նկրաւէր հասանել ի լրումն առաքինութեանն ի սէրն Քրիստոսի։ Եւ յետ ամաց դարձեալ ի հայրենի աթոռս և փափագանաք ի ծնօղէն և յեղբարցն, ոչ հաւանեցաւ կալ ի գրլուխ ուխտիս որ աւանդեալ էր նմա ի հօրէն իւրմէ, այլ ի մէջ լերինս յամայացեալ տեղիս ընդ հոգևոր զաստիարակի իւրում Յոհաննու եղեալ մնայր ի միայնութեան։ Եւ քաղցր էր նմա այն քան զամենայն հեշտութիւն։ Եւ կոչէր անապատն բնակութեան «Աստուածածին Սաղրուի» ի հոսանս գետոյն Յորդանան և մերձ նմին տաճար սրբոյն Գէորգեայ. յորում անձուկ սենեկին ի գիշերի և ի տունջեան անհանգիստ էր յընթերցուածն, և միայն կատարեր զդործ սուրբ պատարագին պաշտամանն։ Իսկ ի ՈՒՀ թուականին փոխեալ առ Քրիստոս Հայրապետն սուրբ Ներսէս, և յաջորդեալ զնթոռն սուրբ նորին եղբաւր որդին Գրիգորիոս, մականուանեալն Տղայ, որ և քուեր որդի հաւր սորա, ձգեր յինքն զմանուկս Ներսէս հրամանաւ զրոյ, և սա վասն որ առ նա անանձրպետ սիրոյ, ևս և վասն թերի ունելոյ զվարժուածն զրոյ՝ փութացաւ առ հարազատն իւր Հայրապետն սուրբ, և նորին խնամաքն իձեռն վարժապետաց սրբոց քննեալ տեղեկացաւ Հին և Նոր Կտակարանաց իմաստից. զոր քան և երից ամաց ձեռնադրեաց Հայրապետն Եպիսկոպոս Տարսոնի, նոյն և Լամբրունիս և շրջաբնակ գաւառացս։ Եւ առաքեաց առ իւրս պատուով։ Իսկ սորա եկեալ խուսափեր ի հովուութեան զբաղմանց. և ի տենչանս ընթերցման զբոց նկրտեր. և զի ոչ կարէր ըստ սրտիման իւրոյ ունել զանդբաղութիւն, վասն իսքուսական լինէր այսր անդր ի հեռաւոր տեղիս. և զի վարժեալ էր ի մանկութեանն ջանիւք մաւր իւրոյ զհելլէնացի զիրն տենչմամբ որ առ նոսին իմաստութեամբն՝ եմուտ ի կղզին Սիպրոս աղքատապէս մնալ անդ ի կատարեալ ուսումն նոցին հեւտորութեանն։ Սակայն ոչ ետ թոյլ քաղձանք մաւրն և սէր եղբարցն, յորժամ լուան՝ ածին վերստին անտի բռնութեամբ։ Եւ ծանուցեալ թէ ոչ կարէ հեռանալ, ել դարձեալ յառաջին իւր յանապատն կոչեցեալն Սաղրուս, յորում և զանձուկն ունէր սենեակ, և զդաստիարակ հոգևոր հայրն իւր Յոհաննէս բնակեալ ի տեղոջն, և անդ հաւաքեալ զամենայն Աստուածային գիրս՝ արգելաւ ի տեղւոջն . . . ամաց (զուցէ յամայր) ժամանակ։ Եւ կայր ընդ մարմնոյ (. . .) և բանիւ Աստուծոյ որ քաղցր է ի քիմն ծասքողացն քան զմեղը բերանոյ, պաշտէր ի տերունական (. . .) զգոհութիւն սրբոյ պատարագին խորհրդոյ, և յայլ աւուրս մնայր յառանձնական անենկին յընթերցուածն և ի զրութիւն և յաղաւթս զբաղեալ։ Իսկ հոգևոր հայրն իւր և դաս-

տիարակն Յոհաննէս ի նատելն երբեմն առ նմա՝ քննէր զվիտս սաղմոսացն, և ի լուծանելն՝ աղաչէր դրել զնոյն, և թողուլ ի պէտս աւգտի ղինի եկեղցին։ Յայնժամ ըստ կամացն Աստուծոյ և ըստ հնազանդութեան խորհողին սկիզբն արար գրել զքննութիւն երգոց սաղմոսին ի շրջանս աւուրց ամաց իւրոց քսան և վեց թուոյ, և թուական ի վեց հարիւր և քսան և եւթանց։ Եւ կատարեալ ի քսան և ինն ամին, յետ այսր վտեմացաւ ի լեառն որ առ ընթեր մեծին Անտիոքու ի վանս-րեայն որ ի Լաւինացւոցն և ի Հելլենացւոցն պայծառանային անդ աստուածահաճոյ կարգաւք և կրօնիւք։ Եւ բնակեալ անդ աւուրս ինչ՝ թարգմանեաց զմեկնութիւն Յայտնութեանն Յովհաննու։ Եւ բռնադատեալ դարձեալ ի սիրոյ Հայրապետին սրբոյ Գրիգորի՝ որ կոչէր Հրամեական (Հրամեայական) սաստիւ՝ գնաց առաջի նորա, զոր ողբանաւք և ահարկութեամբ հաւանեցուցանէր կալ ի գլուխ ժողովոյն որ հաւատացաւ նմին ձեռնադրութեամբ այցելութեանն։ Եւ այսպէս զսլացումն մտաց ընդ իւրև նուաճեալ հոգևոր հաւրն, առեալ (առաքեալ) զսա ի նուաստ գձնութենէն յաթոռ իւր պատուով։

Ի սոյն ժամանակի և եղբայր իւր մեծապատիւ Սեբաստաւոս Հեթում ամենապատիկ վայելչութեամբ շինեալ էր զգոտաձար աղաւթից ի սուրբ ուխտս, և նկարագրութեամբ պատկերաց զարդարեալ, յորում՝ ընկալեալ զնչ կ (...) յանապատէ վեհայն զեղեցկացեալ աստուածային հանճարովն՝ որպէս լուսին, պայծառացեալ վիտութեամբ որպէս զարեգական, և հիացուցանող վարուք և բանիւք, կացուցին յաջմէ սորա զդշխոյ սրբոյ տաճարիս զարդարեալ և պաճուճեալ՝ և բազմեալ ի Պահանայապետական յաթոռն ի տաւնի Խոհուհոյն, ետ զնատաղութիւն ժողովոյս, և յարուցեալ կատարեաց զքանչելի խորհուրդ սրբոյ պատարագին ի յիշատակ վերկացութեանն Քրիստոսի և ի քաւութիւն ժողովրդեանս։ Որոյ հաղորդեալ տեսութեամբն և ձայնակամբ, ուրախութեամբ մեծաւ մատուցաք փառս Քրիստոսի, և յայնմհետէ բուռն հարեալ ի վշտակցութիւն ժողովոյս՝ բարեկարգութեամբ տնաւրինէր ի հաւրէն իւրմէ աւանդեալ սուրբ ուխտիս։ Իջեալ աւր ստ աւրէ (օր ըստ օրէ) ի ժողով քաղաքին Տարսոնի՝ վերիմարէր զնոսին վարդապետական բանիւ։ Եւ հանգուցանէր յինքն զամենայն տեսաւղս և զլսողս, ոչ միայն զոր ի Հայոց ժողովն՝ այլ և Փռանգաց ազգ և Գիւնաց, իւրաքանչիւր ազգայն կարգաց և կրաւնից տեղեակ գոլով, և յընտրութիւնն հաւանեցուցանող կամ հաւանեալ։ Իսկ յետ ամաց ինչ անցելոց զաւրանայր արևան հարազատ սոցա Ռուբէնն, և յինքն նըւաճեր յետ մահուանն Մանուիլի արքայի Մամիստայ և զՏարսոն։ Եւ ազգութեամբ որպէս Եգիպտացի յայգին Նաբովթայ՝ բռնադատեր զսոյն Աստուածատուր ամրոցս ի սոցանէ։ Յորում միացեալ զամ մի ողջ յարգելանի և կրեալ զնոցա թշնամութիւնն, զարձեալ այցելութիւն առնէր Աստուած և ուղղէր սոցա զխաղաղութիւն։ Եւ մանուկն Ռուբէն ի գլուխ երկրորդ ամին վճարեր մահուամբ։ Եւ խնդրեր ի սոցանէ ներումն թողու-

թեան մանկական որ առ սոսին սխալմանն։ Եւ յաջորդէր զիշեհանութիւնն հարազատ եղբայր նորին բարեմիտն Լևոն։ Եւ կապէր ընդ սոսա անանձրպետ խաղաղութեամբ, որ և ի տաւնս տէրունականս առ իւր տանէր զՀայրս մեր, և առ ի սմանէ վարդապետական խրատուով և սրբոյ պատարագին նուիրադործութեամբ մխիթարէր հանդերձ բազմութեամբ ժողովոյն։ Եւ զի ի սոյն աւուրքս առաւ ընտ մեզաց մերոյ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ յայլասեռից, և ինքնակալն Հռոմայ որ Ըլանաց թագաւոր, լուաք թէ յառաջէ յարևելս ի վրկութիւն սուրբ տեղեացն Երուսաղէմի։

Եւ յիշանել հարս մեր ի Տարսոն առ ի նաւարկել ի ձանապարհին որ առաջի կայր, եհաս ինքնակալն Յիկոնիոն։ Եւ յետ փոքր ինչ աւուրց (հասին) զաւրք նորին ի Տարսոն, և մնաց սոցին յառաջելն։

Եւ իմ ի զրելոյ զմտահանս ոչ թուլացեալ, քան զի առնուի ի սմանէ պղծասաւորութիւն հոգւոյ, յառընթեր նստել միայնութեամբ սուրբ ուխտիս, այլ հրաժարեցի . . . և խնամատարն Քրիստոսի ի վերջին կէտս ժամանեցի. և սպատուրեցի զինի եկեղցոյդ մատռնակութեամբ զիսառնեալ բաժակս Ըստուածային իմաստից ի հոգևոր մեր հարբէս զմայլեցուցիչ հոգւոյ և մխիթարութիւն բժշկութեան ախտացեալ մարմնոյ։ Եւ յաւարտումն սորին փոքր ինչ թողի ձեզ զպատմութիւն կենաց սորին ընթացից. զի մի՛ մընասցէ տարակոյս յառաջել ժամանակին սորին քննողն ոմն, և ուսան, և զիմարդն. որպէս և մեք այսաւր ունիմք զբազում հարց մերոց և վարդապետաց Հայոց այս ինքն զՊաւղոս Սերգիոպեցի, և զՔրիզոր

Նարբկեցի, և զՄովսէս Խորենացի, և զայլս, որոց ի բանից պարարտութենէ զուարճանամք, և զիմքդն կենաց և վարուց փափագելով՝ զիտել ոչ ունիմք և ոչ մի բան վասն երանելեացն պատմութեան: Յաղագս այսր զորայս մինչ յայսաւր է կենաց իւրոց ժամանակ ԼՀ ամ, ցուցաք հանառաւտ: Եւ մնաղթեմք Քրիստոսի տալ զոյն մեզ և յերկարութեամբ աւուրց ի դլուխ բարի հովուութեամբն և հանձարեղ այցելութեամբն՝ խնամիչ սուրբ ուխտիս և առաջնորդ ժողովոյս:

Եւ զիմն աղքատութիւն դնել սորին աւրհնութեամբ՝ ի դամբարան հանդրստեան ընդ սրբոց խնոց հարցն, որ այժմ հուպ եմ սոցին ծերութեան ալեաւքս հոծեալ: Իսկ եթէ այլ ինչ ի շնորհացն Աստուծոյ պղտաբերէ ծառս մեր անկեալ ի գնացս ջուրց սուրբ դրոց, մանկտունաց աշակերտաց սորին, տացէ Աստուած զաւրութիւն դրչաւ ի տառ դրոց ժողովել, և դընթացս յառաջատութեան վարուց սորին և դկնի զնոի եկելոցդ պատմել: Այլ ես ապաչեմ յիմն վաստակ սխալանաց բայից և բառից թերութեան՝ ընթերցողացդ ներումն շնորհել, զի այդպէսի զաւրեցի իմովս տկարութեամբ յարմարել. և ի վայելելն ի դոյն հոգւոյ մխիթարութեամբ՝ ցաւդ ապաւթից ձեր կաթեսցէ ի դոդ մերոյն հանգստեան, և բեղմնաւորեալ մնուսցէ զթաղեալքս յարդանդ երկրի դարնանայնոյ յարութեանն պայծառանալ նորոգմամբ ընդ յառաջ Քրիստոսի, և Աստուած խաղաղութեան՝ որ եւս մեզ զմխիթարութիւն շնորհաց և յոյս բարեաց շնորհաւքն իւրովք՝ ի սուրբ մատենէ աստի՝ մխիթարեսցէ զձիտս ձեր և հաստատեսցէ ի յոյն և ի սէրն Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Ի թուականի Հայոց ՈԼԹ գրեցաւ աստուածախնամ մատենիս աւրինակն ձեռամբ Սամուէլի նուաստ և յետին դրչի՝ հրամանաւ սրբասնեալ վարդապետի և արհ եպիսկոպոսիս մերոյ տեառն Ներսիսի: Որոյ վստահացեալ յողորմութիւնն Աստուծոյ և յանհաս գիտութիւնն և ի մատուցութիւնն իւր, համարձակեցաւ ի հոգևոյ սաղմոսիս մեկնութիւն, և մեկնեաց զսա և եթող ի յիշատակ իւր և ի վայելումն սրբոյ Նկեղեցւոյ մանկանց այնոցիկ՝ որք ունիցին ականջս ուղիղ լսել զբանս իմաստից սորա, և խնդրել զմոդութիւն մեզանց ի Քրիստոսէ՝ որ է աւրհնեալ յաւիտեան, ամէն:

Յայսմ ժամանակի յաւիշատակեցաւ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ ի Յովսէփայ՝ որ տիրեր Եդիպտոսի և Երաբիոյ և Դամասկոսի, ի թուին ՈՒՀ, և շարժեցան հրամանաւ հայրապետին Հռոմայ թագաւորք և իշխանք բազումք, և անթիւ զաւրուք յարևմտից, և դան կրելով զնաչն Քրիստոսի առ ի փրկել զսուրբ տեղեան: Եւ այս ամք երեք յաստղէ կամքն Աստուծոյ զփրկութիւն, և դեղերին տակաւին առընթեր Պաղովմիտայ: Գրեցաւ ի նախայիշատակեալ սուրբ ուխտս Սկեռայ առընթեր հայրենատուր ամրոցի տէրանց մերոյ Լամբրունի, յիշխանութեան մեծահանճար և աստուածասէր Մեսրոպայն Հեթմոյ, և ի վերակացութեան տեառն մերոյ Ներսիսի և եղբարց սոցին Ապիրատի և Շահնշահի, զորս տացէ

Քրիստոս ի հոգևոր և ի մարմնաւոր իշխանութիւնս բազում ժամանակս։ Եւ ի վոխին յաշխարհէս ի պարս սրբոց Հայրապետացն դասեցէ ի ժողով Երքայուրթեանն իւրոյ ընդ ամենայն սուրբս։

Յիշեցէք բարեաւ զբարի ծնողս սոցին ընտիրս վոխափոխեալն առ Քրիստոս զմեծանունն Եզնիկ, հանդերձ երեց դստերաւն Մարեմաւ և կրտսեր որդիկաւն Գրիգորիւ՝ զի հանդիպեսցին ի գոն Երբահամու, և միխիթարեսցին փառաւքն Ղազարու, և մայր սոցին Շահանդուխտ ամենաբարի և ճրագնազդեաց այժմ կրաւնաւորեալ ի ձեռաց որդոյ իւրոյ սուրբ հաւրս երկու դստերաւք Հռուշանաւ, և Տալիթայիւ, որք նորին ձգնող շաւղացն հետևին, զի միխիթարեսցին ի կեանս զաւակաց իւրեանց և եղբարց, և սոքաւք ընդ նախահանդուցեալս փրկեսցին յիշեանութենէ խաւարի, և վոխեսցին Երքայութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի մանն վիճակի սրբոյն, ի լոյսն և յարազուարճ խնդութիւնն ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր։

Ամենապատճառ և սկզբնական էութիւն երանական Երրորդութեանն սրբոյ որ բոլոր գոյիցս է պատճառ, և Հանուր էացելոց սկիզբն արմատ և աղբիւր գոլով բարեաց, իբր ամենահարուստ և առաջին բարի, որպէս աստուածաբանէ Ճայրագոյնն աստուածաբանից Որդին Որոտման յաստուածաւանդ ասացեալսն, «ամենայն ինչ նովաւ եղև, և առանց նորա եղև և ոչ ինչ որ ինչ եղևն»։ Եւ յառաջ քան զայս նախաձայներ ոմն մարգարէ, «որ ինչ բարին է՝ նորա է»։ Եւ ի նոյն մտաց զաւրութիւն, համաձայն ի միւսոյ սեանն կարծելոյ աստուածեղբաւրն մեծի՝ արտաճառ վարդապետութիւն. «ամենայն ասէ տուրք բարիք և ամենայն պարգեւք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ ի Հաւրէն լուսոյ»։ որով ուսեալ վարդապետեցաք, զի որպէս ըստ բնութեանն էակութեան պատճառ է անպատճառապէս, և սկիզբն անժամանակապէս. Որ էն Հայր անսկզբնակից Բանին իւր Որդւոյ, և անհատաբար Հոգւոյն բղխելոյ, ինոյն պատկեր համեմատութեան՝ և յայլ տարազ իմացման իմանալիք, զի ըստ ստացման և արարչութեան դարձեալ՝ նոյն համազոյ և միասնական կատարելութիւն, Երրեակն անճառութիւն պատճառ է պատճառաւորապէս, յոչէից յանգոյից բոլոր էից ամենից, որով արժան և իրաւ պատշաճաւորութեամբ սկսմամբ յինքենէ յառաջ եկեալն էութեամբ, սկսաւ դարձեալ՝ և կարգաւորեաց աւրինաւորութեամբ, զբնականն լոկ՝ բնական կարգաւոր շարժմամբք, և զբանականն՝ բանական բարի աւրինաւորութեամբ. որով և որք առ ի նմանէ ուսեալք և սկզբնաւորեալք՝ առաջինն յաշխարհի սկզբունք և պատճառք եղեն բարեաց արժանապէս իբրու նորին ճշմարիտ բարեաց պատճառին և սկզբան պատկերք. պատուեցան և մեծարեցան, և զանմահութեան նորին աւրինակ, անմահ յիշատակաւն յերկրի յանձինս տպաւորեցին, որպէս գոչէ խաւսելով անվաղճան, իբրու միշտ կենդանի առաջին պատարագողին Աբելն արիւն, և երեւի և մնայ անընդատ պատուղ ողջախոհութեանն Նոյի՝ յաշխարհ ամենայն, և ի բնութիւն մարդկային որ նորին յաղղի արդարանալոյն փոխանակ դարձեալ ծաղկեցան։ Նաև

հաւրն և սկզբան հաւատոյն արդարութեան, Աբրահամու ուխտ և ողորմութիւն պահեցաւ մինչև ի հապար ազգ, նմանապէս և որ առաջին առաջնորդ եղև աշխարհի զրաւոր աւրինաց և սահմանադրութեան, Մովսէս մեծն աստուած Թաղաւորաց կոչեցաւ, և նախապատիւ և մեծ մարգարէից հանուրց սպասուեցաւ, ըստ նմին և անուանի յաւաջին Աստուածապաշտ Թագաւորս Դաւիթ, որ նախ ի նոցանէ պատուհաս զԱստուած սեզան կանգնելով :

Եւ մեծ ի ծնունդս կանանց Յովհաննէս, որ նախ քնաշխարհիկ հրեշտակական սկսաւ զանապատի կեանս, և մանաւանդ վասն նախկին զբարւոքն դաւանելոյ կրաւնքս, հիմն և փակակալ (՞) Թագաւորութեանն երկնից, յերանելի և ի միայն հզաւր բնութենէն երանեալն Պետրոս, առաքելոցն գլուխ արժանապէս պատուեցաւ և մեծարեցաւ. որով այսչափ նախապատուութիւն այնոցիկ որ զբարին սկզբնաւորեցին, բազմաց յորդորումն եղև և նախանձ. զանազան բարեաց պատճառ և սկիզբն լինելոյ, որպէս և ըստ որում այլք այլոց, նմանօրինակ և մեր աշխարհի և ազգի հայր լուսաւորութեան և հաւատոց ծագեալ փայլեաց առաքելապատիւ մեծ Լուսաւորիչն Գրիգորիոս։ Եւ ինորին զարմէ լուսոյ շառաւիղք ծագեալք զանազան նշոյլիւք ճառագայթից, զմեր լուսափայլեալ հնորհազարդեցին զտոհմ և զեկեղեցի, որպէս յետ գովեալ որդոցն նորին համանման Թոռն նոցին մեծն Ներսէս, կարգաւք կրաւնաստանեայց և բարեզործութեամբ տնանդաց, երկնի հաւասար առաքինութեամբ զաշխարհս Հայաստանեայց նորոգեաց։

Եւ սուրբ Հայրապետն Սահակ զրաւք և թարգմանութեամբք ի գնացս գետոց Եսոուծոյ ուրախ արար զեկեղեցեայս քաղաք, յորոց վերայ իբր ի բարւոք հիման շինելով, ոսկանք փիլիսոփայական գետս յաւելին և այլք զմեկնութեան մուտս շաւիղ մաքրեցին, կէսք զեղանակաց երգս կարգեցին, և այլք վկանանաց չափ սահմանեցին. յորոց յամենեցունց և յետ յոլովից ի վախձան ժամանակաց և ի վերջինս դարուս, յանբարի և ի նուազեալ ժամանակս իբր ի զրունս ձմերայնոյ ի լռնացեալ ձուռ կամ ողկոյղ ինչ զարմանալի փայլեաց և երևեցաւ ի զարմ և ի ցեղ ընտրութենէ մեծ լուսաւորչին հաւատոյ առաջնոյն երկրորդ գերամնաքուրն Ներսէս, որ զՀայրենին յաջորդեաց գահ և աթոռ Հայրապետութեան ի Կլայն հաւատամնական, և զամենայն նորոգեաց ըստ նախնի հարցն բարեզարդութեան զառ ի զանազան թշուառութենանցն ազատեալ եկեղեցւոյ կարգս, որում ի նորին արեան վերձաւորութենէ, մանաւանդ յաշակերտութենէ, լուսափայլն բանի և մաքուրն վարուց յետ նորա ծագեաց և փայլեաց նորին ձեռնասուն եղբաւր ծննդոյ որդի, սուրբ և երջանիկ հայրն մեր Ներսէս, որ ըստ եռանդոտ բորբոքման ի սրբազործ հարազատի սէրն ըստ Ովեղեայ որդոյ զսիրելին ունի յատկութիւն մանկակոչութեան, զի որպէս գործասէր մեղու ի բազում ծաղկանց զբիւրապատիկ և զանազան ժողովեաց զբարեաց նախանձ յամենայն նախնեանց սրբոցն զերազարդից ըզհարցն և զՀայրապետաց՝ զձգնաւորացն և

զիւանձանց, մանաւանդ թէ առաւել լրացեալ մարդաբէական և առաքելական Աստուածաբանութեամբն, և ինոցին հոգւոյ շնչմանէ պրազմաճաշակ այս խորիսխ՝ որ քաղցր է քան զմեղր բերանոյ, և քան զոսպի և զականս ընտիրս պատուականս երկասիրութեամբ, զորձեալ և եթող մեծամեծացն հոգւով և անանկաց ի ձշմարիտ բժշկութիւն հոգւոց, միանգամայն և ի նախանձ առաքինի գործոց, և յորդորումն և ի սէր ուսումնասիրութեան, իրրու երկրորդք ի յեսին ժամանակս ի յազգիս մերոյ սկիզբն և յորդորիչ լինելով մեկնողական իմաստից և հոգևոր այլաբանութեանց, որով բարդաւաճեալ և եկեղեցի, զի վաստակով քրանաջան հարցս փարթամացեալ, ոչինչ աղքատ գոանիմք քան զայլ եկեղեցիս որ փայլեցին նախնի մեկնողացն և հարցն սրբոց դասք: Մանաւանդ առաւել սիրելով որպէս զայլ ամենայն գիրս՝ և զսոյն հոգեշահ տառ՝ արքայս Հայոց Լևոն, և բերկրելով սովաւ պանծանօք, և զսոյն կամեցաւ ընձայ առաքել աշխարհին արևելից, զոր և յիշատակեալն ի նախնեաց երաւայի է, զի նախնական զարմ թագաւորիս մերոյ ի վերջին ժամանակս աւուրց Աստուածային աւրհնութեամբն ծաղկեալ զեսաիանեալ ի վաղուց թագաւորութիւնն Հայոց նորոգեցին, և զտարբերեալ աղգս ծառայութեամբ և գերութեամբ ի սարկութիւն այլասեռից՝ զատեալ և ժողովեալ հանգուցին և բնակեցուցին ընդարձակատէս իշխանութեամբ, ի ժամանակս յորով աշխարհաց աւերմանց և մեծամեծ թագաւորութեանց կործանման հաւասարեալք Նոյին նահապետութեանն՝ որ ի ջնջելն աշխարհի նշխար ազնման և արծարծելոյ մնաց բնութեանս մերոյ, որ և սոքին իսկ հարք և հաւք արքայիս մերոյ Լևոնի, ըստ հաւատոյ ազգաբանութեան յերկուց նախընտիր ցեղապետութեանց խառնեալ ի հայկազանցն քաջաց և Աբրահամեան աստուածապաշտ քեղմնաւորութենէն ի Ռէքտուբական ճնդոց, նաև յեսոյ Արշակունի թագաւորութեանն զարմ, և Պալհաւիկ ցեղն հայրապետական որ ի Լուսաւորչէն մերմէ, միաւորեալ Գրիստոսիս ի մի, զբարեպատուղ արքայս մեր ծաղկեցուցին, զի ըստ Եղիմեանցն անուանեաց, եկն ի սա՝ ցեղն Պալհաւիկ, և մերձաւորութիւն արեան Հայրապետական տոհմին, և ըստ Ռուբինեանց յաղթաւղաց՝ խառնեցաւ ցեղն Արշակունի և Հայկազն ի տոհմն թագաւորական: Վանդզ քաջ և արի իշխանն Ռուբէն նախնին սոցա, ազգական գոլով մեծի թագաւորին Հայոց Գագիկայ, դիմեալ յարևելից, եկն ի սահմանս Տաւրոսի ի գահ Կիլիկեցւոց, և բացեալ և ընդարձակեալ՝ տիրեաց կողմանցն այնոցիկ, և յետ նորա տիրէ որդի նորա Կոստանդին, և ապա քաջն և բարին Թորոս մեծ որդին Կոստանդեայ, որ առաւել ընդարձակեաց զիշխանութիւն տէրութեանն:

Յետ Թորոսի տիրէ Լևոն որդւոքն. յետ Լևոնի որդի նորին Թորոս երկրորդ: Ապա յետ Թորոսի տիրեաց իշխանն Սահֆանէ, և յետ Սահֆանէի տիրեաց Մլէհն. և յետ Մլհին տիրեաց իշխանն Ռուբէն որդին Սահֆանէի. և յետ Ռուբէնի բարեշնորհն և բարենշանն Լևոն միւս որդին Սահֆանէի և եղբայրն Ռուբէնի՝ տիրեաց մեծայաղթութեամբ, որ

ընդ բազում նուաճեալ ազգս և աշխարհս զմեր ընդարձակելով. և ըստ նախնի պատակաւորացն մերոց Հրաչեին և Պարոյրի, կամաւք քաղցրութեանն Աստուծոյ բարձրացեալ յերկուց կայսերացն ընկալեալ Թագ նորոգեաց վեսպասիանէ աթոռ և արքունիս Թագաւորութեան մերոյ. յորմէ ծնեալ ամենագով Թագուհին Հռափսիկ, այն որ զուգեալ յամենանուիրեալն բարի Թագաւորին Հեթմոյ՝ ծնաւ զյաղթաւաղ Թագաւորս մեր Լեւոն. որ թէպէտ ըստ աւրինակին Տեառն իբրու քաջ հովիւ եղ զանձն ի վերայ ոչխարաց և եկեղեցւոյ, և մատնեցաւ ընդ եղբարն իւրում Թորոսի ի մահ և ի գերութիւն, սակայն շնորհն Աստուծոյ իբրև զսիրեցեալ անդրանիկ որդին զիսրայէլ վերստին յերկաթի հնոցէն և ի հալոցէն Բաբիլոնոսէ պարգեւեալ մեզ շնորհեաց. որ Թագաւորեալ տիրէ մեզ իմաստութեամբ և բարեպաշտութեամբ, իբրու վէմ անդամանդ և անշարժելի բազմազոյն հնարիւք իմաստից, և աշխատութեամբ ձանապարհաց և պատերազմաց և ծախիւք զոյից, պարսպէ զմեզ շուրջանակի ի մրրկեալ ալեացն անասուած հեթանոսացն խռովութենէ:

Երդ սոյն ամենաբարի և Պայազատ Թագաւորս մեր Լեւոն, ի վերայ յորունց բարեաց տեսակաց և բարեսիրութեանց օրպէս Դաւիթ մեծն՝ որ քան զամենայն փառս Թագաւորական՝ երանելի համարէր զվայելչութիւն տանն Աստուծոյ սիրել և տեսանել, նոյնաբնեակ և սա սիրելով զերբոյ Եկեղեցւոյ պայծառութիւն՝ և զվայելչական կարգս եկեղեցականս առաւանսյր ի բազում վանսաբայս և յեկեղեցիս, ընդ զգեստս ապաստաւորաց առատաձիր պարգեւաւք ոսկւոյ, միանգամայն և վայելչացուցանէր փարթամութեամբ զտունս Աստուծոյ պէս պէս զգեստուք և անաւթաւք պատուականաւք և բազում կտակարանաւք հին և նոր պատուիրանաց, նաև պէսպէս մեկնութեամբք նոցին՝ զոր հարքն երջանիկք ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ պարգեւալ բացայայտեցին, և մանաւանդ առաւել տենչմամբ սրտի սիրելով զհայրենի և պարծելի բնիկ Հայկազանց աշխարհն զտունն արևելից՝ որ առաջին ի մտան և գլուխ աւրինակ լինի բոլոր աշխարհի, զի անտի սկսանին ի ձեռն լուսաւորացն՝ աշխարհի շարժմունք և կամ թէ կոչել զնոյն աշխարհի իրաւ հայր և հաւմարդութեանս՝ յորում զաղարեալ տապանն Նոյի և բացեալ անտի դարձեալ սերեցաւ մարդկային զարմ, յորմէ ի նոյն արևելեան կողմանէ որպէս զգալի լոյս աբեւուն տիեզերաց ծագէ, այսպէս և զհոգեւոր լոյս աւետարանին փառաց անտի ծագեալ ընկալաք ի մեծ Լուսաւորչէն մերմէ Գրիգորէ, որով թէպէտ այր և անդր վտարեալ հեռացաք ի նմանէ իբրև Հրէիցն ազգ Երուսաղէմէ գերութեամբ, սակայն զԱւետիսն զոչէ ամենից մեր սիրտ, թէ «մոռացայց զքեզ Երուսաղէմ՝ մոռասցի գիս աջ իմ». զոր ձշմարտապէս քան զբազում առաւել սիրելով և անմոռաց բաղձանաւք միշտ ի մտի ունելով արքայս Լեւոն, զվանաբայս և զեկեղեցիս և զբարեձև կրաւնաւորս, և զկարգս արևելեան կողմանցն որ ի Մեծ Հայք, որով հանապազ պարծէր առ ամենայն ազգս և լեզուս Քրիստոնէից, և միշտ գովէր և տենչէր իբրու հարազատ ժառանգ, և մանաւանդ քան զբազում

տեղիս զմեծ և դհռչակաւոր երկնահաւատսար սուրբ ուխտն զմայրավանքն զՀաղբատ, յորում կամէր անմոռաց արձանացուցանել զինքեանն յիշատակ բարւոյ ի Քրիստոս նուիրաբեր և պատարագաբեր, վասն որոյ և ընդ այլոց թագաւորական ընձայից, զոր միշտ առաքէր, և զդիրքս զայս մեհենութեան Սաղմոսաց Դաւթի որ ի նախասացեալ սուրբ հաւրէն Ներսէսէ յազգային արքայիս մերոյ յարմարեալ՝ տեսանելով զի չգոյր և դեռ չէր բնաւ ուրեք տարածեալ յաշխարհն Երևելից, սա սկիզբն և պատճառ լինելով բարեաց՝ նորոգընձայ առաքեալ՝ պարգևեաց սուրբ ուխտին Հաղբատայ ի վայելուչն մանկանց նորա, և յիշատակ ինքեան անմոռաց և ամենայն աշխարհին և վանաւրէիցն արեւելից յաւրինակ զաղափարի և պատճառ տարածմանն ի բոլորն։

Վասն որոյ աղաչեմք զամենեսեան որք կարդայք և վայելէք և կամ լսէք և շահիք աւգտութեամբ, դարձեալ և որք աւրինակէք և գրէք, մանաւանդ թէ սոյն բարեյոյս Երքայս աղաչէ թախանձանաւք և ժամէ զօրբաղնամաքրութիւն ձեր, յիշել զսոյն բազմաքիրան զաշխատեալ ի վերայ աղգիս մերոյ զթագաւորս Լևոն, որ մնաց զաւակ արձանագրութեան Հայկազանց տոհմիս։ Զոր թէ ոչ Տեառն զօրութեանց թողեալ էր մեզ զաւակ՝ իբրև զՍոդոմ լինեաք և Գոմորայ նմանեաք։ Նա և զբարեհոգի նախնիսն զաղգն Ռուբինեանց և զՀեթմանց, և զմեծ արքայն զառաջինն պսակաւորն զթագաւորն Լևոն. և զամենապարկեշտ և զառաքինի զուստր նորին, զմարդասէրն և զՔրիստոսասէրն զթագուհին Օտպէլ զմայր արքայիս։ Եւս և զերանելի հայր սորա զբարի թագաւորն Հեթում, զգովեալն և զհռչակեալն յաւրինակ ազգաց և ի հանուրց բերանոց, որ ընդ ամենայն բարեաց և աստուածսիրութեանց յաւել և զայս, զի յորժամ էլ ի վերայ աշխարհի գերբիչ և աւերիչ հեղեղ զաւրացն որ Մուղալ կոչի, սա ի սկիզբն վաղվաղակի ընդ մէջ բազմութեան ազգացն Թուրքաց, և երիայնաձիգ հեռաւորութեան ձանապարհի և աշխարհաց ծառայական և ստրուկ գձաւութեամբ զառաջինն այլակերպեալ ընդ դեսպանաց իւրոց եհաս առ խանն մեծ, և զհաշտութիւն և զխաղաղութիւն աշխարհին և ազգի մերոյ հնարեցաւ. որպէս Տէրն որ զծառայի առեալ կերպարան, և խոնարհեալ յանձառ Աստուածութեանն վիրաց, արար զմեր փրկութիւն։ Որով իմաստութեամբ նորին թագաւորին յորժամ աշխարհ ամենայն և մեծամեծ թագաւորութիւնք ի սուր սուսերի մաշեցան, մեր փոքրագոյն գաւառս և ազգ անվնաս ապրեցաւ, և յաւիտեան առ նոսին հաւատարիմ պատուեցաւ, որով արժանապէս յիշեալ լեզի ի Քրիստոս։

Յիշեցէք և զթագաւորահայրն զնաւղ նորին արքային Հեթմոյ՝ զպարոն Աստանդին, արեամբ նահատակեալ որդւովք իւրովք ի Տէր. և մանաւանդ զորդի թագաւորին՝ զպարոն Թորոս, զկրտսեր եղբայր արքայիս մերոյ, որ ընդդէմ զինեալ Ընդիպատոյ Մահմետական զաւրացն վասն Քրիստոսական կրաւնիցն և եկեղեցւոյ սրբոյ և ազգիս մերոյ արեամբ նահատակեցաւ։ Յիշեցէք և զամենաբարեգործ և ըզՔրիստոսասէր զմոյ արքայիս մերոյ զաւրհնեալն ի կանայս զթագուհին զԱն-

բաննայ՝ որ մայրաբար խնամուք զբոլոր նկեղեցւոյ որդիս յանձանձէր, և զհայրական այցառնութիւն ամենայն աղքատաց յառաջաձիր տուբս ըստ արդարութեամբ ողորմածութեամբ ընդ։ Իբրու զնորատունկ ձիթենի, ծաղկեալ լուսաւոր գործովք և բարերոյս ծնընդովք, կատարեալ ի սահմանս ղերկայն ժամանակաց վաստակ և զարդիւնս ելից, և յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, յորժամ արքայ նորին տէրս մեր ճանապարհորդեալ էր յարևելս ի դուռն խանին Ղրղզնի։ Յիշեցէք և զբարի յիշատակն սոցին զարքայիս մեր և զհանուրց, և զղկոյին բարի, զթագաժառանգն բարեմիտ, և զնորհալի և զամենիմաստ անդրանիկին զպարոն Լեթում զղուարթադէմն և զղուարթաբարոյն, որ փոխանակորդն է և գաւազան մերոյս արքայի թագաւորութեանն։ Եւ զառաքինի եղբայր նորին զպարոն Թորոս, որ հաւատարի ի մանկական տիս ողջախոհութեանն Յովսէփայ. նոյնպէս և զայլ ևս զեղբարս սոցին զորդիս թագաւորիս մերոյ Լևոնի, զԱմբատ, զՈստանդին զնուիրեալն Աստուծոյ զՆերսէս, զԵւշին, զՈւրբէն հանդերձ քերբքն իւրեանց։ Նաև բոլոր զարմք և տոհմք թագաւորիս մերոյ յիշեալք լեցին շնորհայն և ողորմութեանն Աստուծոյ։

Եւ առաւել աղաչեմք զձեզ կրկին և պատուիրեմք սիրոյն ի մեզսաքաւիչ խորհուրդ պատարագելոյն Քրիստոսի, և յամենայն քահանայական նուիրադրծութիւնս տէրունական տաւնից, և ի հանապազորդ աղաւթս միաբանականս և յառանձնականս ժամ յԱստուծոյ, զի պարգևեսցէ արքայիս մերոյ Լևոնի և իւրոցն յաւ երկայն և խաղաղական կենաց յաղթութեամբ և բարեպաշտութեամբ թագաւորելոյ յաստիս, ժառանգել զանանց թագաւորութիւնն՝ զոտանելով ներքուստ և թշնամութիւն յանյանաց, և արձակել յերկինս և յերկրի ձերով միջնորդութեամբդ ի կապից մեղաց, յառնել ընդ արդարս և դասիլ յաջակողմեան դասուն, և ժառանգել զյաւիտենական կեանն ի Քրիստոս ի Տէր մեր։

Պարձեալ աղաչեմք զաբեղիակողպ աստի, զի գրեսջիք և զյիշատակս արքայիս ի Քրիստոս։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՆԱՑՈՒՆ ԴԱՋԱՐԻ ՀԵԼՈՒԿԱՆԵԼՆ

ԵՒ

ՋՐԱԾԻՆԻ ՊՆԴԱՆԱԼՆ.

(Պ. Ռոսոլ Պէյէէ և Պ. Կայլ'ըէէ ֆոյէրը։)

Բնութեան ամեն մարմիններն երեք վիճակ կունենան՝ — հաստատուն՝ կամ հեղուկ եւ կամ գազային, եւ ամենքն եւս կարող են իւրեանց վիճակները փոխել, այս ինքն հաստատունէն հեղուկ եւ ասկէ գազ դառնալ։ Այս տեսակ փոփոխութիւնները կպատճառին բարձր կամ ստորին աստիճանի բարեխառնութենէ եւ մարմինին վերայ ներգործող ճնշողութեան սաստկութենէն։ Այս վիճակափոխութեան ամենապարզ օրինակն է ջուրը, որ միջակ բարեխառնութեան մէջ հեղուկ վիճակ ունի

ստատիկ ջերմութեանն ներգործութեամբ կշռգիանայ, իսկ քիչ մի ցուրտ բարեխառնութեան մէջ կատւի կամ կպընդանայ: Ինչ երեւոյթ որ ջրին վերայ կընկատեմք, նոյնը կպատահի թէ մետաղներին վերայ, որ բարձր աստիճանի ջերմութեան մէջ կհեղուկանան, եւ թէ գազերին վերայ, որ կհեղուկանան եւ մինչեւ իսկ կպնդանան՝ եթէ նոցա բաւականաչափ պաղեցնեն:

Սակայն մինչեւ յեսին օրերս ապարդիւն մնացել էին ամեն փորձերն եւ ջանքերը՝ հեղուկացնելու եւ պնդացընելու քանի մի գազային մարմինները, որոց կարգումն էին թթուածինն, ազոտ եւ ջրածինն: Փարիզի գիտութեանց ճեմարանին նորոգ հաղորդուած տեղեկութիւններին նայելով՝ այս մարմինները եւս, որ միշտ գազային վիճակի մէջ մնալնուն համար Ֆայոն կոչուած էին՝ բնական օրէնքին ենթարկուել են, այս ինքն հեղուկացել են. ասկէ ի զատ՝ նոցանէ մէկը — ջրածինը նոյն իսկ պընդացած է, այնպէս որ ստացուած է կոպր ի ջրածին:

Այս գեղեցիկ փորձն անելու պատիւն ունեցան երկու գիտնականներ, Պ. Ռաուլ Պիկտէ (Raoul Pictet) ժընեվումէ եւ Պ. Կայլըտէ (Cailletet) Փարիզումէ: Պաղակերպ մարմինները հեղուկացնելու համար անհրաժեշտ հարկաւոր են երկու պայմաններ, — գազը հնար եղածին չափ պաղեցնել եւ ահագին ճնշողութեան ենթարկել: Նկարագրեմք ուրեմն երկուքին գործիքներն (Appareil) եւս, որոցմով յաջողեցան այս պայմանները կատարելով վերոյիշեալ հետեւանքին հասնելու:

Պ. Պիկտէի գործիքը կազմուած է կռաճոյ երկաթէ մի գնդաձեւ սրուակէ, ուր կլեցնեն բաւականաչափ քիմիական բաղադրութիւններ (քլորի թթու - կալի եւ քլորաճոյ պոտասիոնի) մեծ քանակութեամբ թթուածինն ստանալու նպատակով: Այս սրուակի բերանէն կշարունակուի նոյնպէս կռաճոյ երկաթէ խողովակ մի հինգ մետր երկայնութեամբ եւ 14 հազարորդամետր արտաքին տրամագիծով, եւ միւսն 4 հազարորդամետր ներքին տրամագիծով, որով նորա պատերը 5 հազարորդամետր թանձրութիւն ունենալով կարող են առանց կոտրելու դիմադրել մինչեւ գայժմ ամենամեծ ճանաչուած ճընշողութիւններին: Այս միջին խողովակը անցուցած է մի ուրիշ խողովակի միջով, որ 4 մետր երկարութիւն եւ 4 հարիւրորդամետր տրամագիծ ունի, եւ արտաքին բարեխառնութենէն անջատուած է վայրի թեւերով լեցուած շրջափակով մի: Երկրորդ խողովակը երկու վողերով կհաղորդուի երեսու մետացած երկու ճնշարանների խողովակներին հետ:

4 հարիւրորդամետր ներքին տրամագիծ ունեցող խողովակը լեցուցած է առաջուց հեղուկացուցած ածխաթթու, որի բարեխառնութիւնն ատ այժմ 70 աստիճան է ղրոյէն վար: Երբ շոգեշարժ մեքենան կշարժուի՝ երկու ճնշարանները գործել կըսկսին. մէկը հեղուկացած ածխաթթու կլեցնէ երկրորդ խողովակին մէջ մի վողին միջով,

մլուսը երկրորդ վոզէն դուրս կըշնչէ մի եւ նոյն թթուի շոգին եւ այսպէսով գատարկութիւն կկազմէ, որ անշուշտ հարկաւոր է նոյն շոգին ստանալու համար։ Եւ յիրաւի, յայտնի է թէ, որ եւ իցէ հեղուկ մարմին, ինչ բարեխառնութեան էլ լինի՝ այն ժամանակ կըշոգիանայ, երբ նորա մակերեւոյթին վերայ գատարկութիւն լինի։ Ուրիշ բնական օրէնքէ մի նոյնպէս յայտնի է, որ ամեն մարմին երբ գազային վիճակէն հեղուկի եւ ասկէ հաստատունի փոխուի՝ իրմէ ջերմութիւն կարձակէ, եւ ընդհակառակն որ եւ իցէ հեղուկ՝ գազի վերածուելու ժամանակ ջերմութիւն կպահանջէ, որ եւ իւր մերձակայ առարկաներէն կըստանայ։ Պ. Պիկտէի փորձին մէջ ածխաթթուն որ շոգի կդառնայ՝ հեղուկ ածխաթթուի ջերմութենէն է որ կըծծէ, ուստի եւ սա ջերմութենէն պակասելով մինչեւ 140 աստիճան ցրտութեան կհասնի եւ կըպնդանայ։ Ա.հա այս մլջոցին երբ ածխաթթուի սաւոյը կձեւանայ եւ իւր մէջն եղած մլջին խողովակը 140 աստիճան կպակեցնէ՝ կըսկսին թթուածինը բերել այս խողովակին մէջ՝ սրուակին տակ լապտեր կամ հնոց մի վառելով։ Քիմիական աղերը սրուակին մէջ կլուծուին եւ թթուածինը շարունակ երկաթէ խողովակը կըմղուի, ուր այնչափ կժողովի, որ մինչեւ 500 մթնոլորտ կըճնշուի, ինչպէս որ ցոյց կուտայ մլջին խողովակի ծայրում՝ խողովակին հետ հաղորդակցութիւն ունեցող անգայաչափը (Manomètre)։ Թթուածինը սըրուակէն դուրս եկած մլջոցին տակ է, բայց իւր տաքութիւնը կկորցնէ շփուելով խողովակի պատերին, որ շրջապատուած են ածխաթթուով, եւ սա իւր ծայրագոյն ցուրտ աստիճանը անփոփոխ կպահէ՝ ճնշարաններին անդադար մէկ վայրկեանում երեք հարիւր անգամ ներգործելով։

Ա.յս գործողութիւնը կատարուելէն եաքը խողովակին ծայրն եղած պտուտակով գործիքի ծայրում մէկ փող բացուեցաւ։ Ցանկարծակի արտաքոյ կարգի ղօրութեամբ հոսանք մի դուրս ցայտեց, որի պատճառն էր խողովակին մէջ եղած ահագին ճնշողութիւնը, երբ ելեկտրական լապտերով լաւ լուսաւորեցին հոսանքը, նկատուեցաւ առաջին գազային ցայտումն կապտագոյն, որի մէջ կպարունակուէր ուրիշ հոսանք անթափանցիկ եւ ճերմակ, ուր սիրուած էին մանրիկ կաթիլներ։ Ա.յս կաթիլները հեղուկացած թթուածինէ զատ ուրիշ որ եւ իցէ բան լինել կարող չէին, վասն զի խողովակին մէջ բացի ի թթուածինէ ուրիշ նիւթ չկար։ Մանաւանդ թթուածինը ճանաչելու փորձերը լինելէ եաքն՝ այլ եւս տարակուսելու տեղիք չէր մնար։ Յայտնի է որ թթուածինն այս առանձին յատկութիւնն ունի, որ մասնաւոր կայծ մի ունեցող մարմինները նորա ներգործութեամբ հրաշէկ կըլորբոքին, այս ինքն թէ նա այրուելուն կը նպաստէ. ուստի եւ երբ հաղիւ թէ վառած ածուխներ այն հոսանքին մէջ դրուեցան՝ մէկէն բոցավառեցան եւ կատարի սաստկութեամբ այրուեցան։

Բայց լաւագոյնն այն է՝ որ թթուածինը միայն չէր որ Պ. Պիկտէի ձեռքով

հեղուկացաւ, այլ եւ ջրածինը, եւ մանաւանդ այս վերջինը մինչեւ իսկ պնդացաւ։ Պ. Պիկտե Յունվարի 16ին (4ին Ն. Տ.) Փարիզի գիտութեանց ճեմարանի վերատեսուչին հեռագիրով յայտնուցած է թէ ջրածինը 650 մթնոլորտական ճնշողութեան եւ 140 աստիճան ցրտութեան տակ հեղուկացաւ եւ երեւեցաւ իբրեւ պողպատեայ կապոյտ երակ։ Երբ հեղուկացած ջրածինը կըրկին պաղեցուց՝ նորա մէկ մասը գոլորշիացնելով՝ մնացածը սաստկութեամբ դուրս ընկաւ հոլին վերայ մեռաղի պէս շառաչելով։ Այն պնդացած ջրածինը, այն ջրածինն ասըը քանի մի վայրկեան կարելի եղաւ պահել խողովակին մէջ։

— Պ. Կայլ՚ըտէ, որ զբաղուած է գիտնական խուզարկութիւններով՝ ամենքին ծանօթ է իւր նշանաւոր աշխատութիւններով, որ կվերաբերին երկաթի եւ նորա բաղադրուածներին ջերմանալու կամ հալուելու ժամանակ արտադրած երեւոյթներին. սա գազերը հեղուկացնելու իւր փորձն արաւ բարձրագոյն Ուսուցչական դպրոցում (École normale supérieure) Գիտութեանց ճեմարանի մէկ քանի անդամների ներկայութեամբ իւր զօրեղ գործիքով, որ կազմուած էր պողպատեայ գլանի մէջ մտած մէկ պատուտակէ, ճնշելու համար ջուրը եւ սորանով սնդիկի սիւնակ մի, որ ուղղակի հեղուկացնելու գազին վերայ կներգործէ։

Պ. Դիւկրըտէ (Ducretet), գիտութեան վերաբերեալ գործիքների ճարտար արուեստագործն լինքն իւր կողմէն աւելի պարզ ձեւի վերածեց Պ. Կայլ՚ըտէի գործիքն եւ սկզբունքը նոյն պահելով՝ նորան այն ձեւը տուեց, որ յարմար համարուեցաւ ժողովուրդին առջեւն իսկ նոյն երեւելի փորձը կատարելու։ Այս գործիքի մասերն էին, հաստարակ ջրաբաշխական մամուլ, որի պաշտօնն էր ճնշել փորձի ենթարկուած գազը։ Մամուլը կազմուած է մէկ ճնշարանէ, որի մէջ կլինի կելնէ մխոցը՝ ձեռքով շարժելի լծակին զօրութեամբ։ Մխոցը ջուրը կըմղէ պղնձէ մի խողովակի մէջ, որ հաղորդակցութիւն ունի մէկ կողմէն անգայտաչափին հետ, միւս կողմէն մէկ խողովակի հետ, որ մեծ ճնշողութիւնների դիմադրելու չափ ամրութիւն ունի. մէկ շրջանակ շարժուելով կարող է կորել հաղորդակցութիւնը ճնշարանին եւ խողովակին մէջ՝ ուր մղուած է ճնշուած ջուրը. միւս շրջանակը ձախ կողմում՝ կարող է ճնշողութիւնը դադարեցնել՝ ջրին կրկին նորա ազատ ճանապարհը տալով։

Գործիքի միւս մասը բաղկացած է պողպատեայ ամենադիմացկուն գլանէ։ Այդ կազմէն միացած է յօդուած մի՝ որի մէջ կըմտնէ մամուլի հետ հաղորդակցութիւն ունեցող ամուր խողովակը։ Գլանակի վերեւը փակուած է մի կոթրով, որի վերան եւս կայ ափսէ մի։ Ներսը դրուած է ապակիէ խողովակ մի, որ վարի կողմէն բաւական լայն է, իսկ վերի մասում շատ նեղ է, բայց այնչափ թանձրութիւն ունի՝ որ առանց պայթելու վտանգի կարող է կրել ամենաստիկ ճնշումներ։ Խողովակին վարի ծայրը պողպատեայ գլանին մէջ փակուած է, իսկ վերի ծայրը աղատօրէն

վեր կբարձրանայ ալիսէին վերայ։ Նա շրջափակուած է մէկ ուրիշ աւելի լայն խողովակէ՝ որ նոյնպէս թանձր ապակիէ է՝ իբրեւ նախազգուշութիւն միջին խողովակի պայթելուն դէմ՝ եթէ պատահի։ Երկու խողովակն ի միասին դրուած են կրկին թանձր ապակիէ գանգակի մի տակ։ Բարեխառնութեան ցրուութեանը նպաստելու համար ապահովութեան խողովակը լեցուցած է ցրտացուցիչ խառնուրդով, որ կարող է միջին խողովակի բարեխառնութիւնը դրոյէն վար քանի մի տասնեակների հասցնել։

Գործիքն այս կերպ պատրաստելէն ետքը հեղուկացնելու գազը — թթուածինն, ջրածինն կամ օդ՝ կ՚ներչնեն միջին խողովակը, զգուշանալով որ մէջն օդ չըմտնէ, յետոյ կ՚գնեն գլանին մէջ իւր տեղը, որ առաջուց սնդիկով լեցուցած է։ Խողովակին վարի ծայրը բաց է, բայց շատ փոքր է եւ ճանկաձեւ վերջացած է, այնպէս որ պարզ նայուածքով իսկ կարելի է հասկանալ, որ խողովակին մէջ սնդիկէն դատ ուրիշ բան մտնել չկրնար։

Ա՛յժմ երբ մամուլին լծակը շարժուի՝ ջուրը ամուր խողովակին միջով կամ-վոփուի դատարկութեան մէջ՝ պղպջատեայ գլանի կենդրոնում։ Ջուրը նեղ տեղում հեղհեղուկ աճելով, իրեն տեղ կբանայ այնտեղ՝ իւր կողմէն սնդիկը ճնշելով, որեւ միջին ապակիէ խողովակը կըմտնէ, իւր առջեւէն դէպի վեր մղելով եւ ճնշելով գազը։ Սորա ծաւալը նշմարելի կերպով հեղհեղուկ կը փոքրանայ, եւ մխոցին ամեն մի ելնել իջնելուն կտեսնուի՝ որ ըստ երեւոյթին դատարկ խողովակը կլեցուի. սնդիկով, որ հետզհետէ կբարձրանայ, եւ երբ անգայտացափը ցոյց կուտայ 350 մլմետրոմի ճնշում՝ սնդիկն եւ խողովակի վերի շրջունքին մէջ եղած տարածութիւնը հազիւ թէ մէկ կամ երկու հազարորդամէտրի կհասնի։ Ա՛յս ժամանակ գազը առաջուան ծաւալէն երեք հարիւր չիսուն անգամ փոքր ծաւալ է բռնել, կամ ուսումնական խօսքով՝ 350 մլմետրոմ ճնշուած է։ Սակայն եւ այս նշանաւոր ճնշողութիւնը անբաւական է նորան հեղուկացնելու։ Ա՛յլ այս հետեւանքին հասնելու համար ճնշողութեան վերայ պէտք է աւելցընել սաստիկ ցրտութիւն մի եւս, որ չէ կարելի ստանալ մեր այժմ ունեցած որ եւ է ցրտացուցիչ խառնուրդով։

Բայց լինչպէս վերն ասացինք՝ մարմինները խտանալու ժամանակ իւրեանց ջերմութիւնը կթողնեն, եւ ընդհակառակն երբ տարածուին՝ իւրեանց նախկին ջերմութեանը կկարօտին, որ եւ կառնեն իւրեանց շրջակայ առարկաներէն, եւ որչափ որ մարմինը շատ ծաւալի, այնչափ շրջակայ առարկաները շատ կպաղին։ Ա՛յս օրէնքին վերայ հենուելով է որ պ. Կայ՚լուսէ հնարեցաւ ստանալ բարձր աստիճանի ցրտութիւնը։ Մամուլի ձախակողմեան ծորակը բացուելով ջուրը ազատ ճանապարհ կըգտնէ եւ ճնշուած դրութենէն կելնէ. ճնշումը կդադարի, եւ գազը՝ որի առաձգականութիւնը այն ահագին ճնշողութեամբ խիստ գրգռուած էր՝ արագութեամբ վար կըմղէ սնդիկը եւ կընդարձակուի

ճաւալով։ Այսպէս վայրկենապէս ընդարձակուելով ջերմութիւն ծծելու պէտք կունենայ, որ եւ կըստանայ գազի մուս մասէն, որ եւ երկրորդ անգամ կսպաղի, եւ ափսէին վարի դին՝ խոդովակին ցածը կերեւի թեթեւ՝ բայց շատ պարզ նկատելի մէգի (շամանդաղի) տեսքով, տեսակ մի շոգի՝ որի մէջ պայծառ լապտերով կարելի է նկատել հեղուկացած մանր մանր կաթիլները*)։

Ահա այսպէս է Պ. Կայլ'ըտէի արած փորձը, որ՝ ինչպէս որոշ կերեւի, աւելի պարզ եւ իրագործելու համար աւելի դիւրին է քան թէ Պ. Պիկտէինը, բայց երկու փորձերն եւս ոչ միայն խիստ հետաքննական են, բայց եւ ուսումնական կէտէն նայելով՝ կապացուցանեն գտած ընդհանուր օրէնքը, եւ կըցուցնեն թէ նոյն իսկ մնայուն գազերը, որ մինչեւ վերջի օրերս միմիայն բացառութիւն կկազմէին՝ նոքա եւս ենթարկուեցան մարմինների՝ երեք վիճակին էլ փոխուելու ընդհանուր օրէնքին։ Դեռ եւս յայտնի չէ եւ այն, թէ այս փորձերէն ի՞նչ նիւթապէս օգտակար հետեւանքներ պիտի ելնեն ի ժամանակին։

Կըմնայ այժմ քանի մի խօսք ասել, թէ այս երկու մրցողներէն ո՞րը — Պ. Կայլ'ըտէ՞ թէ Պ. Պիկտէ — յառաջ իրագործեց այս երեւելի փորձը, հեղուկացնելու մնայուն գազերը։ Այս առաջնութիւնը աներկբայապէս կվերաբերի Պ. Կայլ'ըտէին, վասն զի նա արդէն Դեկտեմբերի երեքին (ըստ Նոր Տոմարի) կնքուած նամակով Գիտութեանց Ճեմարանին ազդարարած է իւր ստացած այս հետեւանքի մասին, մինչդեռ Պ. Պիկտէի փորձին յաջողութեան լուրը եւ գործիքի նկարագիրը միայն Դեկտեմբերի 22ին Փարիզ հասան։

(L'Illustration Journal Universel**)

Թարգ. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՄՈՎՍԷՍ Ի ՆԱԽՎՈՒՅ.

(Ի վէմոջ Հէ-գոյէ)

«Ծփարդ չըքնաղ ևն, ո՛ քոյր, ալիք ընդ ելս արեգին.
«Ակայք, հանդչի անդաստօր հրնձող յիւրում ի խըղին,
«Յարդ եղբը գետոյն ի մենութեան կայ։

(*) Յայս վայր յիշուած եւ նկարագրուած գործիքներու պատկերները այս անդամ վիպագրացանք շուտով պատրաստել տալ եւ յօդուածոյս հետ տպել։ Ս. Խ.

(**) Թ. 1821 — 2 ի ներկայ 1878 ամի։

«Հաղիւ ուրեմն անորոշ հընչեն շշունչք ի Ամիխս,
«Եւ ղբօսանաց մեր այսօր ի վարսագեղ աստ մայրիս
«Բայց յարշալոյսոյ չիք այլ ոք վըկայ։

«Պըճնի պալատ իմոյ հօր ի գեղարուեստ մեհեանդ.
«Բայց ծաղկաւէտ այս ափունք դիւթեն զաչս մանաւանդ
«Ուան ձոյլ զաւազանն ոսկի և պորփիւր։
«Օդապարաց դայլայլիկ նուագ է ինձ սիրելի՝
«Ուան զհալուէից բոյր անոյշ որ յապարանսըն ծըխի՝
«Ուաղգը է յաւէտ սիւդ, մեղմեալ ի զեփիւռ։

«Եկայք, ընկջեն ջրոյն ոլորաք, երկինք ծըփան յօդ հեղիկ,
«Յայդ մացառաց ի վերայ զկամարսդ արկէք գեղեցիկ,
«Փողփողիլ ներքնոցն երկնագոյն դիմաց։
«Եռէք ի բաց զայս պսակս և ըղձըղարշ ալէծփին.
«Եւ ինձ այսօր գոլ կըցորդ խաղուց ձերոց իղձք յուզին
«Իզոզ վէտիվէտ կարկաջ մըկանանց։

«Օհն փութասցուք . . . այլ արդեօք ընդ այդոյն մէգ թանձրութեան
«Զիւնչ տեսանեմ.— հայեսջիք ի հորիզոնն ի բացեայն,
«Մի՝ խըռովեսջիք, նաժիշտք, ահալեց։
«Երմաւենւոյ հինաւուրց իցէ անշուշտ դա նաւբուն,
«Յանապատացն ի խորոց ալեօք ձըգեալ կոյս ծովուն
«Գայ հանդիսատես բըրդանց ահեղից։

«Այլ զինչ ասեմ. յանորոշ իմն ի պատկեր ինձ թըւի,
«Թէ Իզիդայն դա նաւակ, կամ ակատ է Հերմէսի
«Վարեալ սըղոխին մեղմիկ ի շընչոց։
«Ո՛չ . . . սա կողով է, բաբէ, յոր նըշմարեմ մանուկ զոք,
«Ի հանգըստեան յալիս ջուրց ընկջեալ նոյնպէս քաղցր անհոգ
«Հանգոյն թէ խաղաղ ընկջէ մօրն ի ծոց։

«Ի նինջ ըղնի. ի հեռուստ ընդ տես ծըփին անկողնոյն
«Օհետ ձիւնաթոյր աղաւնոյ կարծի սահուն լինել բոյն
«Ընհադին զետոյն կոհակացն ի խաղ։
«Ի մանկական իւր նիրհման թափառ յածի հոդմավար,
«Տարուբերեն ջուրք զորրանն, և ամեհի անդունդք յար
«Մինչ ի քուն լինի՝ որորեն զդազաղ։

«Օ՜արթեաւ ահա . . . ո՛վ Մեմփեայ աղնիւ կուսան, վուխթասջիք.
«Ընդաղակէ . . . ո՛ոք մայր այսպէս զորդեակն իւր հիւք
«Մահաբեր ի ծոց ալէծուփ տարեր:
«Թաւիէ զծըղիս յօդն անձին, զնուաւ կոհակք մըընչեն.
«Խաբէ մահուն իւր հանդէպ նըմա չիք այլ ապաւէն.
«Ոան զեղեցնահիւս որորան յերեր:

«Օ՜ն փըրկութիւն . . . դա անշուշտ Իսրայելին է որդւոց.
«Օ՜նոսա հայր իմ ի մահու դատապարտեաց խաւար ծոց:
«Ձալածէ այսպէս զանմեղս Համօրէն:
«Ո՛վ հէգ մանկիկ. գալարին ընդ նորին բաղդ իմ աղիք.
«Սամիմ իմայր զոլ նըմա. ինև գոցէ կեանս այժմիկ,
«Թէև ոչ զարեւ ծննդեամբ առ յինէն»:

Օ՜այս բարբառէր Ինիաս, յոյս արքային մեծազօր,
Մինչ իւր նաժիշտք անըստգիւտ՝ հեզիկ ձեմոցն պարաւոր
Տակաւին յեղերս Նեղոսի գային:
Նա զեղաւորն այն խմբեակ, զորով ի գեղ զանցաներ
Դուստր արքային, զոսկեթելն մինչ քօղ ի բաց արկանէր՝
Կարծէր ըզնա զոլ պարիկ ծովային:

Ընդ հեզասահ իւր ոտիւք հեծեն ահա մըկանունք,
Նա ի դիմեն յերկիւղի դէպ յողբագինն առ մանուկ
Առաջնորդ նըմա լինի զըթութիւն:
Ըզկողովոյն բուռն եհար . . . քաղցր ընդ բեռամբ պանծացեալ
Ի շնորհագեղ իւր ճակատ զայն առաջինն միացեալ
Դնի ընդ պատկառանս գոռոզ սիգութիւն:

Ընդ փոյթ զալիս հերձուցեալ ջաղխէ հանդէպ զեղեգնուտ,
Կայլս հանդարտ վերբերէ յեզըը տամուկ աւազուտ
Օ՜ն ի ջըրոց շոպեաւն զապիկար մանկիկ:
Կուսանն համբուն շար ընդ շար ըզնորածնաւն ի կայտիռ
Ժըպիտ սիրոյ ընծայեալ աչաց նորին միշտ յակճիռ
Յայտըն զրոշմէին ըզհամբոյր գողտրիկ:

Ընթա և դուս, որ հեռուստ իվարանման ահագին
Ըզբաղդ որդւոյդ դիտէիր որուամ հըսկէ յար երկին,
Փութա դիմել այսր իբրեւ զոք օտար:

Ա՛ի՛ ինչ խիթար թէ զՄովսէս բազկացդ ի մէջ պըղուիցես,
Ոչ ծանիցէ յարտասուացդ և դորովոյդ ոք ըզքեզ.
Վանդի Եփիաս տակաւին չէ մայր։

Եւ այն ինչ կոյն երջանիկ ի քայլ խըրոխտ սիգաձեմ
Զայն եղկելին ըզմանուկ ածէր առ հայրն իւր ղըժխեմ
Զհամակ թաթաւեալն յարտօսր մայրական,
Թևաւաքօղեալ սուրբ հրեշտակք յիրկնից խորանս աստղաւոր
Յերեքսըրբեան ի նուագս հանդէպ էին պարաւոր
Ներգեին ի քնար յաւիտենական։

«Ա՛ի՛ Ես հեծեր դու, Յակովբ, յօտար երկրիդ վտարանդի,
«Ա՛ի զարտասուս քո խառնել տըղմին յալես Նեղոսի.
«Յորդանան զԵր հուն քեզ յուղի բացցէ։
«Վա՛յ մերձենայ տակաւ օրն, յոր ի հովիտս Ներեսաց
«Գեսեմ տեսցէ զչու ազգին, զոր ընդ երկար աստ գերեաց
«Թէև Թշնամին նըմա խուԹս արկցէ։

«Ի կերպարանս հէգ մանկան լըքեալ արկեալ յալես Ջուրց,
«Դա Միհայէլն է ընտրեալ, վրէժ լուծանել հինաւուրց,
«Զոր ի յորձանաց վըրկեաց կոյս տըկար։
«Մահկանացուք յաւակնեալ, յաւիտենին ուրացող
«Ի ծուխր անկայք. զի որդանդ Իսրայելին է փըրկող.
«Փըրկեսցէ՞ մանուկն համօրէն զաշխարհ»։

Թարգմ. ի Գաղղիականէ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ.

ՄԻ ՄՕՐ ՄՐՄՈՒՆՋ

ՄԱՆԿԱՆ ՕՐՕՐՈՑԻ ՎԵՐԱՑ.

Քնացիր քունդ անոյշ հոգւոյս իմ հատոր,
Քրտնաթոր քնքուշ այտէդ ծորեն մի շնորհ,
Ես կտեսնեմ զայն յուսով
Ապագային փառաւոր։

Զարգացիր հասակիդ հետ, հոգւոյս իմ հատոր,
Ուշ ու միտք եւ զօրութիւն ամ քեզ նոր ի նոր,
Ազգիդ լինիս դու պարծանք
Այս է քո մօր մեծ բաղձանք.

Երբ մեծնաս, իմաստնանաս, հոգւոյս իմ հատոր,
Փորձ առնես դժբախտ ցաւոց կամ փառաց բոլոր՝
Քոյ հայրենեաց մի մոռանար
Թէ վշտերով դու սնար։

Երբ զարթնուս յառաւօտուն, հոգւոյս իմ հատոր,
Եւ տեսնես արեւու լոյս ցոլած Ծոր ի Ծոր,
Աւերք սփռին քոյ հանդէպ,
Ջոր Քշնամւոյն սուր մեզ ետ։

Թէ յիշես եւ մտածես, հոգւոյս իմ հատոր,
Վրէժխնդիր աւերածոյն կրել քեզ սիրտ նոր,
Կասեմ յայնժամ հայրենեաց
Քեզ զիւցազին եմ ծնած։

Թէ կապես քոյ մէջքուդ հոգւոյս իմ հատոր,
Սուր քաջաց եւ դայն ի դործ սրկեցես յօր ի յօր,
Օրհնեմ յայնժամ ես զԱստուած
Որ նուէր ետ Հայրենեաց:

Թէ մոնես խմաստնոց մէջ հոգւոյս իմ հատոր,
Կամ լինիս սպառազէն այր հուժկու հզօր,
Եւ քո արիւն երակաց
Բրտանցդ պէս Թէ Քափես,
Օրհնեալ որդի հայրենեաց
Յայնժամ ասեմ ծնայ ես:

ՄԵՐՈՎԲԷ ՆԳԻՍԿՈՓՈՍ.

ԳԱՐՈՒՆ.

Շըքե՛ղ պատկեր.
Դաշտ եւ արօտ
Կեանք ին առեր
Ա՛յս առաւօտ.
Պայծառ արիւն
Եւ բոյս դեռնին
Միմեանց նային,
Ադնեն կարօտ:

—

Կանաչ կապերտ
Համատարած՝
Ներկարակերտ
Դաշտն է ծածկած.
Որի վերան
Կըշողշողան
Մեխակ, շուշան
Գոյն գոյն ծաղկած:

—

Հընչէ խոխոջ
Ջինջ վրտակին.
Ադնէ բողբոջ
Պերճ սարդենին.
Արեւին շող՝
Կաճէ նըշող
Բազմաշողշող
Ի ցօղ ծաղկին:

Տե՛ս, երկրագործ
Ջոյգ եղներով
Սկսի իւր դործ
Ուրախ սըրտով,
Սուլէ իւր երդ,
Վարէ իւր հերկ,
Որ արտը մերկ
Ծածկէ հունձով:

—

Ջայնը հովուի
Սուր սըրինդին
Կխառնըւի
Մեղմիկ սիւդին,
Որ իւր Քեւով
Շարժէ այն ծոլ ձ),
Եւ սըփռէ զով
Ջըւարճաղին:

—

Տե՛ս, ամեն տեղ
Հընձուանք եւ սէր,
Թրուչնոց դեղդեղ
Եւ դաշնակներ,
Տե՛ս, ժիր մըրջիւն
Ցերեկն ողջոյն
Անվրընջիւն
Ժողվէ սերմեր:

—

Ծաւէ ի ծառ
Անհոնջ մեղուն
Կուտայ դաղար
Իւր Քեւերուն.
Եւ պեղեցիկ
Նորոդ Քրիկ,
Մուրան եւ յասմիկ
Դարան են տուն:

—

Ա՛յս քաղցըր բոյր
Եւ տեսք զըւարթ,
Դողտրիկ համբոյր
Ծաղկանց բարդրարդ,

(ձ) Բուսական ծով.

Այս ծով կանաչ,
Թըռչնոց աւազ,
Գառանց բառաչ,
Շարժեն ըզմարդ:

—

Բայց անդ հեռուն
Մարդ մի տրտում
Նստած է մունջ
Անխօս, անմռունչ
Բանտի դիջին
Որմոց միջին:
Նա է գերի,
Որ դեզերի
Ա՛յնտեղ, կապուած,
Մենակ վակուած:
Հազիւ սըրտէն
Երբեմն ելնեն
Տըխուր հառաչք:
Եւ նորա աչք
Անձարձ նային
Ա՛յն պատկերին . . :

—

Գերւոյն համար
Գարուն չը գար . . :

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ.

ԵԼԵԿՈՑՈՒԹԻՒՆ.

« Ո՛խովեցուցանէ զմեծութիւն ծովու, եւ զմայն ալեաց նորա ցածուցանէ » :
(Սաղմ կդ. 8:)

Հազիւ բոլորեաց արեւ դիւր շրջան
Տալ կիսագընտիս այդ առաւօտեան,
Ծագեաց զովարար անդորր արշալոյս
Ցերկիր մահաքուն շնչեալ դիւր խրախոյս:

Բընութիւն, զոգցես, ծօծափէր դիւր քուն.
Տալով արեւուն լիասիրտ ողջոյն.
Դայլայլիկը Ծուչնոց՝ օրհնութիւնը մարդկան
Ընկնէին ըզփառս Հաստչին բընութեան:

Ցանկարծ փոխեցաւ քաղցր այս տեսարան,
Թագեաւ լուսատուն ի ծոց մըթութեան,
Տեղի ետ հանդարտ զեփիւռն այն մեղմիկ,
Որում յաչտրղէր ահեղ հողմ սաստիկ:

Չերկիր համօրէն պատէր խոր խաւար,
Հողմն ուռուցիկ սուլայր անդադար.
Ծառք սոսափէին, փախչին կենդանիք
Դիզանան ի ջուրս լեռնանման ալիք:

Լայնարձակ երես դաշտին լուծական
Գուշակէր զանբաւ աղէտ խռովութեան.
Ընաւուց դուժելով վըտանգ մօտահաս,
Իսկ տերանց նոցունց զանհամար վընաս:

Խարիսխք արծակին, խըզին առասանք,
Ոչ զօրեն ժուժել ո՛չ հընարք՝ ո՛չ ջանք.
Փշրեալ ճարճատի նաւուն հիման լաստ,
Պատառի ի ծուէնս մանունս առագաստ:

Անդ էր տեսանել զաղաղակ, զաղմուկ,
Գոչիւն բարձրաձայն, յորդեալ արտասուք.
Կէսք մրմռքէին ընդ կորուստ նաւուց,
Իսկ ոմանք ընդ վնաս գանձուց եւ շահուց:

Իսկ հէգ նաւավար, նաեւ նաւաստիք
Ջայլէք հոգւոյին ի ժամուն յայնմիկ,
Մոռացեալ ըզնաւն ընդ բեռանցն համայն,
Ազատել ըզկեանս ջանային միայն:

Սաստկանար, բաղխէր հողմոյն ուժգնութիւն,
Դընելով ըզնաւն խիստ ալեաց նըկուն.
Իբրեւ հատանէր յոյս քաղցրիկ կենաց,
Կարղային զերկինս յօդնութիւն ինքեանց:

« Ո՛վ Տէր մեր, Աստուած արարիչ բարի,
Ազատեա ըզմեզ, Փրկիչ աշխարհի,
Գթած դու առ մեզ, ամենեցունց Տէր.
Ջի մեք անուանեմք զքեզ մարդասէր:

« Աշխարհ պատկառ կայ քեզ լըրիւ իւրով,
Երկիր վիթխարի, լայնատարած ծով.
Եթէ ակնարկես՝ հարկանին ի դող,
Եթէ սպառնաս՝ չըքանան ի հող:

Քեզ միշտ հնազանդ խորութիւն ըվկեան.
Դու սանձես ըզթափ հողմոց ուժգնութեան.

Սաստեա՛, անսայթեն Քոյոյ հրամանաց,
Ջերծո՛ղ ըզմեզ Տէր, ի յայս փորձանաց։»

Մինչեւ բանքրս այս էին ի բերան,
Երեւէր նոցա խստութիւն մահուան.
Բայց լուաւ եւ Տէր զբան պաղատանացս,
Կառկառ առ նոսա զաջ իւր ի բարձանց։

Բաղխեալ փշրէին ալիք լեռնանման,
Բայց ո՛չ ոք անկաւ ի ժանիս մահուան.
Սակայն զեղկելի տեսի տեսարան,
Ո՛չ յոյժ ի բացուստ վայրին խռովութեան։

Մընար անդ յեզեր այրիացեալ մայր,
Որ ըզբազում ամս ո՛չ գիտէր նա զայր.
Միայն միամօր որդի էր նորա
Ի սար աշխարհի, ուսանէր եւ նա։

Ցօտարութեան անդ, վիճակաւ Քշուառ,
Մեծաւ ճգնութեամբ ջանայր անդադար,
Ա՛ւետեալ զընձացս, դառնայր առ մայր իւր,
Լինել մօր իւրոյ մխիթար եւ հիւր։

Ի բացուստ տեսեալ զորդին անծկալի,
Ողջոյն տայ նմա եւ փարել կամի.
Իսկ, տեսեալ զալիս խռովարար ծովու,
Շփոթի, անբաւ արտասուս հեղու։

Ցանկարծ սկսանի ահեղ փոթորիկ,
Եւ պակուցանէ զայրին յոյժ սաստիկ,
Որ հազիւ յոգիս եղեալ ապաստան
Ընդովս արծակէր աւուրն ծննդեան։

Ա՛յրին տաղնապի ի ցաւոց երեր,
Տեսանել զարեւ անգամ ո՛չ կամէր.
Ա՛յն ինչ տեսանէր զօրհասին վըտանգ,
Ելին ի շրթանցն ցաւալից այս բանք։

«Ո՛վ Տէր, անքննին, բարերար, գթած,
Միշտ փառաւորեալ, յաւէտ ողորմած,
Հանապազ օրհնեալ յարարածոց քոց
Ցերկինի, յերկրայնոց եւ յանդնդայնոց։

«Առանց հրամանի մեծիդ հզօրի,
Ո՛չ տիւ այգանայ եւ ոչ խաւարի.
Գրծա յեղկելիս ի յայսըմ պահու,
Թափեա զմիամօրս ի մազլաց մահու։

«Լաւ է ինձ ևեւանել ինծ պահ մի յառաջ,
Քան թէ պատեսցէ զինեւ այս հառաչ.
Ընդովեալ այն օր, յորում ծընայ ես,
Ծածկեսցէ ըզնա խաւար դառնապէս։

«Եղուկ ինծ, Քշուառ եմ ես յաստի կեանս,
Ցօրէս ծընընդեան մինչ ցըյաւիտեանս.
Կանխեաց օրահաս, փակել զաչս հապճեպ,
Զի մի տեսից ես ցաւոց զերաշխէպ։»

Ցոյժ բազումք էին քանքրս այապիսիք,
Բայց եւ սաստկանայր հողմն ուռուցիկ.
Տեսեալ զայն ադէտ այրին տագնապի
Ջեռեալ բորբոքի որպէս հուր հնոցի։

Կարդայ յանուանէ ըզսիրելին իւր.
«Բարեաւ մընաս դու, անծկալիդ իմ հիւր։»
Եւ որդին անդէն Քոյովէր տըկար.
Մայրըն ո՛չ լուաւ նորայն ըզբարբառ։

Գալով վերջնայր օրհասական ժամ,
Որում ակընտես էր մայրն անխընամ։
Ցանկարծ խըզեցաւ նաւն ի խարսխաց,
Ցուժգին բաղխմանէ ամեհի ալեաց։

Քըստմընին ոսկերք պատանւոյն Քշուառ,
Հազիւ յարդարէր շընչոյն տուր եւ առ,
Լըքանէր ըզմայրն ի ցաւոց ի ծով,
Լըքանէր ըզկեանս իւր քաջակորով։

Թէպէտ եւ բազում էին պաղատանք,
Ընդօ՛ւտ էին վաստակ եւ զո՛ւր ջանք.
Նաւն ի բախմանէ կատաղի ալեաց
Ընկըղմէր ի խոր համայն ընդ բեռանց։

Ելաց լալիւն մեծ այրին այն Քշուառ,
Արտասուաց իւրոց ո՛չ ղընէր դադար.
Կոծէր զանծըն իւր, վա՛յ կարդայր, աւաղ
Աւուրն, յոր եմուտ յայս դժնեայ կենցաղ։

Անդ էր տեսանել զաղաղակ, զաղմուկ,
Գոչիւն բարձրածայն, անբաւ արտասուք.
Ալէտանջ ծովոյն ահագին բերան
Հէգ մօրն եւ որդւոյն եղեւ գերեզման։

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԽԵՏԻՍԵԱՆ ԲԱՀԻՐԵՑԻ.

ՅԱՓՔԱՀԱՆ.

ՀԱՑՆ Ի ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ։

—«Ա՛յլ համբերից ես անձանձիր
Նե զայս միայն խորհեցայց։
—«Ո՛րը յարիցէ Տէր վրէժխնդիր
Ազգին և ինձ առնել պայ»։

Դու ի վանդակ, ես ի կապանս
Ասա զերեցաք մեք, թըռչնակ,
Դու սրգայիր քոյդ չըւառ կեանս,
Նա՝ հայրենեացս ըզվիճակ։
Նե երկրքանս յոյժ տարփացեալ
ՅաղատուԹիւն և ի սէր՝
Յանդ զայսոսիկ ի սիրտ յուզեալ
Մ՚ևք ողբայաք զօր պիշեր։

Ո՛Հ, դու Թըռեար . . . յաղատուԹեան
Երդ սըլանաս երևնաձեմ.
Ւսկ ի բանտի ես հէդ միայն
Պապակալ ձեռամբ զուր հիծեմ։
Թռըչնակ սիրոյ, դու յանտառին
Գեղգեղեացես քոյդ դաշնակ.
Երձակեցից ես Թախծադին
Ծառաչս երգոց փոխանակ։

Ընդ շինեացես ըզբոյն փափկիկ,
Ձաղուդդ ընդ տես բերկրեացիս.
Ըստ ես զնիցեմ անաշխարհիկ
Լըքեալ ըզտուն, սիրելիս։
Ո՛րթ արդ ողջամբ և վայելեա
ՅերջանկուԹեանդ, զոր գըտեր,
Մ՚ի մոռասցիս, և զես երգեա,
Օ՚ձայն որ ցաւոդդ էր ընկեր։

Ա՛յլ համբերից ես անձանձիր
Նե զայս միայն խորհեցայց.
—«Ո՛րը յարիցէ Տէր վրէժխնդիր
Ազգին և ինձ առնել պայ»...

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

Ի ՎԻԵՆՆԱՅ։

Վիէննայի Հայեր. — եկեղեցւոյ խնդիր. — Հայերէն դրքեր եւ գիտնական պ. Մխիթարեան վանք։

Նախընթաց նամակներիցս մէկի մէջ ասած էի որ՝ չկայ Արեւմտեան Եւրոպայում փոքր ի շատէ նշանաւոր քաղաք, ուր չլինէին Հայերը կամ չլիներ որ եւ իցէ յիշատակ Հայոց ազգի մասին։ Ադրիոպոլի քաղաքներից մէկն է եւ Աւստրիայի մայրաքաղաք Վիէննա։ Հայոց վաճառականները արդէն վաղուց շարունակում են իւրեանց առեւտրական յարաբերութիւնները որա հետ։ Հայոց երիտասարդները վաղուց սկսել են բարձրագոյն գիտութիւններ որոնել որա Համալսարանի մէջ։

Վիէննայի մէջ կան երկու տեսակ Հայեր՝ մշտաբնակ եւ ժամանակաւոր. առաջինքը այժմ հազիւ 25—30 հոգի են, բայց ներկայ պատերազմից առաջ աւելի շատ են եղած. սոքա ըստ մեծի մասին երիտասարդ կամ չամուսնացած մարդիկ են, բայց կան եւ երեք — չորս ընտանիք, որոց կէսը տարաբախտաբար գերմանացուհիք են։ Այս մշտաբնակ Հայերը ունին կանոնաւոր գրասենեակներ (բիւրօ) եւ ընդարձակ առուտուր են վարում. մեծագոյն մասը ապրանք է ուղարկում Տաճկաստան եւ այն տեղից ստանում է հում մետաքսներ. իսկ փոքրագոյն մասը յարաբերութիւն ունի Ռուսաստանի հետ, մանաւանդ Թիֆլի-

զի, Ախալցխայի, Ագէքսանդրապօլու եւ Երեւանի հետ։ Սոցա մեծագոյն մասը Տաճկաստանցի են. կան նաեւ Վալաքիայից, եւ շատ քիչ Ռուսաստանից, բայց ամենքը շատ գեղեցիկ խօսում են Հայերէն կ. Պօլսոյ ոճով։ Ժամանակաւոր Հայերը ընդհակառակն մնում են Վիէննայում կարճ միջոցով. դոքա գալիս են այս տեղ Տաճկաստանից եւ Ռուսաստանից ապրանք գնելու եւ իւրեանց տեղերը ուղարկելու համար. դոցա դասակարգին պատկանում են եւ այն բաւական բազմաթիւ ճանապարհորդ Հայեր մինչեւ անգամ ընտանիքներ, որք ամառը գնալով Գերմանիայի հանքային ջրերի վերայ՝ անցնում են Վիէննայով։

Վիէննայի մշտաբնակ Հայերը լի են ազնիւ եւ ազգասիրական զգացմունքներով. պակաս չէ նոցա մէջ եւ կրօնական բարեպաշտութիւնը, բայց տարբախտաբար զուրկ են Ս. Հաղորդութիւնից եւ ժամասացութիւնից, վասն զի չկայ այս տեղ ոչ եկեղեցի կամ աղօթատուն եւ ոչ մշտական քահանայ։ Անցեալ տարի պատահմամբ եկած է այստեղ Երուսաղեմի միաբան եղեկիել վարդապետ Արաբեան յատկապէս տկարութեան պատճառով։ Այս ազնիւ եւ եռանդուն երիտասարդ վարդապետը սկսել է յորդորել տեղւոյս Հայազն ժողովուրդը մի աղօթատուն հաստատել. Հայերը համակրել են այդ մտքին եւ լինքեանք եւս սկսել են աշխատել, բայց մեծ դժուարութիւնների հանդիպել են Աւստրիոյ պետութեան եւ մանաւանդ կաթոլիկ հոգեւոր իշխանութեան կողմից։ Եղեկիել վարդապետը՝ բաւական առողջութիւն գտնելով իւր աչքի տկարութեան՝ կարծեմ պիտի շուտով վերադառնայ Երուսաղէմ, բայց ինչպէս նկատեցի մի քանի պատուաւոր անձանց խօսքերից՝ նոքա միտք ունին անպատճառ գլուխ բերել այս գործը։

Կամենալով միշտ ծանօթ լինել ազգային գործերի հետ՝ Վիէննայի Հայերը որոշել են միշտ գումարուիլ երկու որոշ սրճանոցի մէջ, ուր եւ սովոր են Կ. Պօլսոյ Մասիս թերթը.—այս կողմից նոքա կարող էին աղնիւ օրինակ լինել Փարիզի եւ ուրիշ շատ քաղաքների Հայերին։

Ես ծանօթացայ Վիէննայում երեւելի դոքտոր Ֆրիդրիխ Միւլլերի հետ. սա անգամ է գիտութեանց ճեմարանի եւ ուսուցիչ կայսերական Համալսարանի մէջ. այս համբաւաւոր արեւելագետը, որ դասախօսութիւն է անում Սանսկրիտ եւ Զէնդ լեզուներին, գիտէ նոյնպէս եւ Հայերէն լեզուն։ Մի ամբողջ ժամ խօսեցաւ նա ինձ հետ գրոց լեզուով եւ գեղեցիկ ոճով այնպէս հեշտ եւ ազատ, ինչպէս մենք խօսում ենք աշխարհաբարը։ Պ. Միւլլերի Հայերէն խօսակցութիւնը անհամեմատ աւելի յաջողակ էր՝ քան թէ Փարիզի Հայագէտ Պ. Դիւլորիէի խօսակցութիւնը։ Գիտնական Գերմանացին ցուցեց ինձ կայսերական մատենադարանի մէջ 25ի չափ Հայկական ձեռագիրներ, ըստ մեծի մասին կրօնական բովանդակութեամբ. միայն մէկը՝ փոքրագիր Մաշտոց՝ գեղեցիկ վայելչագրութիւն ունէր եւ մի քանի պատկերներ, իսկ միւսնե-

րը թէեւ մագաղաթի վերայ՝ չէին ընտիր օրինակներ։ Պ. Միւլլէրը լինձ ասաց որ նոյն մատենադարանի մէջ կան նաեւ 30ի չափ տպած գրքեր, որոց մէջ երեւելի են Ամստերդամ տպած Աստուածաշունչ եւ Մովսէս Խորենացւոյ պատմութիւնը։ Խօսակցութեան մէջ ես նկատեցի որ՝ այս Հայագէտ գիտնականը շատ լաւ ծանօթ էր Հայկական տպագրութեան հետ եւ մի առ մի յիշեց թէ ինչ գրքեր տպուել են վերջին ժամանակներս ի Ս. Էջմիածին, Մոսկուա, Պետերբուրգ, եւլն։ Նա առանձին հետաքրքրութեամբ խօսում էր Առաքել պատմագրի պատմութեան վերայ եւ յայտնեց որ չէ կարողանում գտնել դորա տպածը։ Պ. Միւլլէրը լինձ ասաց՝ որ ինքն եւս ունի իւր սեփական 10ի չափ Հայերէն ձեռագիրներ։ Նա մեծ գովասանութեամբ խօսեցաւ Հայոց մատենագրութեան եւ լեզուի հարստութեան եւ գիտնական արժանաւորութեանց վերայ։

Վիէննայում կայ, ինչպէս յայտնի է, եւ մի Հայ-կաթոլիկ վանք Մխիթարեան միաբանութեան։ Սա առաջ հաստատուած էր Տրիէստ քաղաքում, բայց Նապոլէօն Ա. աքսորեց սոցա այն տեղից 1812 թ։ Վանքը ունի մի ընդարձակ եւ գեղեցիկ եկեղեցի վողոցի վերայ, բայց ոչ իւր արտաքին ճարտարապետութեամբ եւ ոչ ներքին տեսարանով չէ յիշեցնում ոչինչ Հայութիւն։ Սորա մէջ չկայ ոչ մի պատկեր կամ արձանագրութիւն Հայկական. սեղանները, պատկերները, արձանները, նըշտարանները, բոլորը կաթոլիքական են, ես ներկայ էի կիւրակի օր ս. պատարագին. ժամարարի զգեստը նոյնպէս կաթոլիքական էր եւ ժամասացութիւնը ևն. եթէ չիմանայի որ՝ այդ Հայ-կաթոլիկաց եկեղեցի էր, պէտք է կարծէի որ բուն լատինական եկեղեցւոյ մէջ էի, ժամարարին ծպտաւորութիւնը միայն մի պաշտօնեայ առանց շապկի՝ վանական շորով, իսկ մնացած միաբանութիւնից ոչ ոք ներկայ էր։ Յետոյ միաբաններից մեկը լինձ բացատրեց որ նորա առհասարակ եկեղեցի չեն երթում, այլ ունին իւրեանց համար առանձին աղօթատուն, որը լինձ չցոյց տուին՝ թէեւ ես խնդրեցի։

Եկեղեցին միաւորած է վանքի հետ մի ընդարձակ սենեակով, որ աւանդատուն է, ես մտայ այդ տեղ եւ խնդրեցի մեկ վարդապետից որ լինձ ցոյց տան վանքը։ Նա լինձ տարաւ մի փոքր սենեակ եւ խնդրեց սպասել։ սպասեցի ամբողջ կէս ժամ։ Սենեակը ըստ երեւոյթին ընդունարան էր։ մի փոքր թախտ, մի փոքրիկ սեղան, չորս աթոռ, մի քանի պատկերներ, ահա բոլոր կահ-կարասիքը։ դարձեալ ոչինչ Հայութեան նշան։ պատկերներից մեկը ներկայացնում էր բոլոր պապերի փոքրագիր պատկերները։ սեղանի վերայ դրած էին մի քանի լրագիրներ՝ Գերմաներէն լեզուով։ Միւս փոքր սեղանի վերայ մի տեսակ հոգացողութեամբ փաթաթած էր կանաչ մահուդի մէջ մի բան։ Հետաքրքրութիւնից բաց արի այդ խորհրդաւոր բանը, եւ երեւակայեցէք ղարմանքս,— այդ էր Նոթրէ կամ Պալը— ասած խաղադործիքը։ Ուրեմն միխիթարեանք ոչ

միայն լինքեանք զբաղվում են այդ խաղով, այլ եւ հիւրերին միջոց են տալի զբաղուիլ նորանով՝ երկար սպասելու տաղտկութիւնը չզգալու համար։

Վանքը ներկայացնում է ընդարձակ քառակուսի քարաշէն տուն, որոյ երկու կողմի ներքնայարկը բաղկացած է կրպակներից, որոց վարձը է վանքի գլխաւոր արդիւնքը։ Մի փոքրիկ փողոց որի վերայ նայում է վանքի գլխաւոր կողմը, կոչվում է Գերմաներէն Մէնինգէնց փողոց։ Թէ տունը եւ թէ եկեղեցին բոլորովին նոր շինուածքներ են եւ աւարտած են կարծեմ 1874 թուին։ Վանքը ունի եւ փոքր պարտէզ։

Մի երիտասարդ եւ քաղցրաբարոյ վարդապետ լինէ առաջնորդեց վանքը տեսնելու. սա էր հիւրընկալ Հայր Ա-ւետիք Գոյալեան, Վալաքիայի Ծրնունդ եւ Լուսաւորչական Ծնողների զաւակ, բայց վանքի մէջ կաթոլիկ դարձած։ Տպած գրքերի գրադարանը բաւական ընդարձակ է եւ հարուստ, բայց գրքերը դեռեւս անկանոն կերպով շարած կամ թափթփած են՝ շինուածեան նորութեան պատճառով, Հայերէն գրքերի մասը աւելի բազմաթիւ չէր։ Մի ուրիշ սենեակի մէջ տեսայ երեք փոքր գրոցի մէջ ամփոփած 50—60ի չափ Հայերէն ձեռագիրներ, ըստ մեծի մասին կրօնական բովանդակութեամբ։ Առանձին սենեակ լի էր գերմաներէն վաճառելի գրքերով։ Վանքը ունի բաւական հարուստ թանգարան հանքերի, դրամների, նկարների, չորացած թռչունների, եւլն։ Մի այլ սենեակի մէջ տեսայ մի քանի ֆիզիքական գործիքներ, իսկ միւս սենեակի մէջ՝ մի քանի լիտր կարմիր սոխ գետնի վերայ վառած։ Դպրոցը նոյնպէս խեղճ դրութիւն ունի. սա բաղկացած է միայն մի սենեակից. սեղանները եւ նստարանները անճաշակ են մանկավարժական պայմաններին։ Այժմ կան միայն 11 աշակերտ՝ երեք դասակարգի բաժանած. շորերը նոյն են, բայց գօտին որոշ բարձր դասակարգը ունէր սեւ կաշու գօտիկ, իսկ միւսները կարմիր շալ գօտի։ Վարժապետի խօսքին նայելով՝ աշակերտները սովորում են համարեա բոլոր կրօնական եւ արտաքին գիտութիւնները եւ շատ լեզուներ. բայց բոլոր վարժապետները նոյն վանքի միաբաններն են։ Միջոցը չներեց լինէ փոքր ի շատէ ծանօթանալ աշակերտների յառաջադիմութեան եւ զարգացման հետ, բայց նոցա հիւանդոտ, դեղին, նիհար, մեռած երեսները շատ բան չէին խոստանում։

Վանքը ունի շատ ընդարձակ եւ բարեկարգ տպարան, բայց արդէն երկու տարի է որ դա վաճառուած է ուրիշին, եւ տէրը վճարում է միայն տան վարձ։ — Ահա ձեզ եւ ազգասիրական գործունէութիւն։

Ես տեսութիւն ունեցայ Աբբահօր եւ մի քանի միաբանների հետ։ Խօսքը լինքն ըստ լինքեան բացուեցաւ կրօնական առարկայի վերայ եւ ես զարմացած մնացի, թէ որ աստիճան ծայրայեղ եղել սոցա կրօնամոլութիւնը։ Աչքս-ով Հ-ովվեական կ'ինուկի եկեղեց-ով վկայ հոգ-ով ջկյո-ընկ-ն՝ — ահա նոցա նշանաբանը. նոցա կարծիքով Հայոց եկեղեցին միան-

գամայն մոլորուած է եւ աւելի ստոր է քան թէ յունական եկեղեցին. մինչեւ Հայոց եկեղեցին չխափանէ իւր կաթոլիկոսութիւնը եւ չընդունէ պապի իշխանութիւնը (°)՝ — չէ կարող հոգւոյ փրկութիւն տալ իւր ժողովրդին։ Եւ ահա այսպիսի բառքս արտասանող մարդիկ մի քանի րոպէից յետոյ ինձ հաւատացնում էին թէ իւրեանց բոլոր կեանքը նուիրած են ազգին եւ ուրիշ զգացմունք չունին բաց ի ազգասիրութեան զգացմունքից։ Որպիսի զարմանալի նմանութիւն Վիէննայի եւ Վենետիկի Մխիթարեանց մէջ. նոյն ոգի, նոյն ուղղութիւն, նոյն կրօնամոլութիւն, նոյն յամառութիւն. ահա այստեղ է երեւում այն սոսկալի ազդեցութիւնը, որը գործում է ճիզուիտականութիւնը ամենայն տեղ՝ ուր ուրեք հասցնում է իւր գործունէութիւնը։ Բայց Վենետիկի Մխիթարեանք գոնեա աւելի քաղաքավարի են նոյն միտքը յայտնող ոճերի մէջ. նոցա եկեղեցին, նոցա ժամասացութիւնը, նոցա զգեստաւորութիւնը, նոցա կենցաղավարութիւնը շատ բանով յիշեցնում է տակաւին Հայկական յատկութիւն, մինչդեռ Վիէննայի Մխիթարեանցների մէջ բոլորովին անհետացած տեսայ այդ։ Եւ առհասարակ՝ հարստութեան, բարեկարգութեան, գիտնական հաստատութեանց եւ այլ շատ բանների կողմից՝ Վենետիկի վանքը անհամեմատ գերազանց է Վիէննայի վանքից։

Վ. Վ. Բ.

ի $^{19}/_{31}$ Յունվ. 1878 ամ.

Վիէննա։

ՆՈՒԷՐ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆՑԻ.

Գանձակեցի հանգուցեալ Խանում Առաքելեանց բարեպաշտ այրին՝ ըստ յորդորանաց բարեկրօն Գրիգոր Քահանայի Թումանեանց՝ ինչպէս Գանձակու Հայոց դպրոցաց եւ այլոց նուէրներ կատարած էր, նոյնպէս յանուն եւ ի նպաստ Ս. Գէորգեան Ձեմարանի Մայր Աթոռոյս Ռ հարիւր (100) ռբլ. նուէր կատարած լինելով, հանգուցելոյն որդի Մեծարգոյ Պ. Աբրահամ Առաքելեանց կատարեց իւր մօր կտակը, որոյ համար եւ մեր շնորհակալութիւնը կ՚յայտնեմք՝ աղաչելով զԱստուած՝ շնորհել հանգուցեալ Խանում Առաքելեանցի հոգւոյն հանգիստ եւ երկնից սուրբ Արքայութիւնը։

Որչափ կրկին մեծ օգուտներ կքաղուին մեր համայն ազգային բարենպատակ հաստատութիւններէն՝ եթէ Առաքելեանցի նման ամեն ձեռնհաս մեր եղբարք եւ քորք սիրեն նուէրներ կատկել ի նպաստ Մայր Աթոռոյս՝ Հայոց Ազգային-Հոգեւոր դպրոցաց՝ եկեղեցեաց եւ այլոց՝ միանգամայն բարեաց յիշատակներով զանձինս անմահացնելով։

Խորին ցաւակցութեամբ սրտի պարտաւորուած եմք հաղորդել մեր սիրելի եղբարց, որ Մեծանուն եւ Բազմարդիւն Վ.սեմ. Իշխ. Յովհաննէս Յօնանեանց պատուական անձի համանուն եւ երկրորդ որդին

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՕՆԱՆԵԱՆՑ

հինգ ամիս անտանելի հիւանդութեամբ տոգորուելով եւ չկարողանալով բժշկուիլ՝ ի 19ն անցեալ Փետրուար ամսոյ իւր մահկանացու կենաց ընթացքը կնքեց եւ դիմեց ի յաւիտենականութիւն՝ ի խորին տրտմութիւն եւ ի սուգ ընկղմեալ թողուլով իւր սիրելի ծնողը՝ ընտանիքը՝ ազգականները եւ բարեկամները։

Պ. Յօնանեանցի երիտասարդական հասակում տարաժամ մահը արդարեւ կարի վշտալի եւ կսկծառիթ՝ ինչպէս նաեւ իւր ծնողին եւ ընտանեաց համար մեծ կորուստ է, սակայն մարդկային տկար բնութիւնը Աստուածային նախատահմանութեան կամաց եւ տնօրէնութեանց առջեւ պարտի միշտ խոնարհիլ եւ հնազանդիլ՝ քաջ գիտնալով որ՝ Նովաւ է եւ կեայ, Նա կպարգեւէ եւ Նա կառնու։ Մանաւանդ թէ մի եւ նոյն վճռոյն ենթարկուած է ամենայն մահկանացու անձն, որում այս աղցաւոր կեանքէն անշուշտ եւ անհամեմատ կերպով աւելի ցանկալի է յաւիտենական կեանքը, բաւական է որ Տիրոջ կամաց եւ պատուիրանաց համաձայն առաքինասէր վարուք եւ բարեգործական յիշատակօք օժտուած եւ արժանաւոր լինի։

Արդ Վ.սեմ. Պ. Յօնանեանցին եւ բարեպաշտ ընտանեացն ի սփոփանս՝ Հոգւոյն սրբոյ մխիթարութիւնը մաղթելով՝ կսիրեմք յուսալ զի ճշմարիտ եւ հոգեսէր առաքինեաց նման եւ եռանդեամբ ի վիշտս աւելի ոգեւորուած կարիանան Աստուծոյ սիրովը եւ բարեպաշտական ընթացիւք եւ բարեացառիթ արգեամբք կզօրանան եւ կմխիթարուին՝ ընդ մեզ միշտ աղաչելով զԱստուած՝ զի լուսաւորեսցէ զհոգի հանգուցելոյն եւ արժանացուսցէ երկնից սուրբ Արքայութեան։

Ի ՆՊԱՍՏ ՀՈԴԵՒՈՐ ԴՊՐՈՅԻ ՀԱՅՈՑ ԸՆԿՈՒԹԻՒՆ.

Ներկս քաղաքի Հայոց Հոդևոր դպրոցի պատուարժան և բարեջան Հոգաբարձութիւնն ի 13ն Փետրվար ամսոյս յանուն Վ. Հ. Հայրապետի Ընդհս ուղղած յայտարարութեան մէջ՝ իւր խնամոց յանձնուած դպրոցի վիճակին վերայ մխիթարական տեղեկութիւն տալով՝ խոբին շնորհակալութեամբ կզովէ Երժ. Խորէն Վ. Արդապետ Ստեփանէի աշխատասիրութիւնքը, որոյ համար տեղական մի բանիսնայ եղբարք ևս գոհ լինելով և խրախուսելով՝ ոմանք անցեալ Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ թէ միանուագ և թէ տարեկան նուիրաբերութիւններ արած և նպաստներ խոստացած են, որոց անունքը ահաւասիկ կհրատարակեմք:

Մէկանուագ.

	Ռ.
Թադէոս Աւագ քահանայ Բուդաղեան	100
Սահակ բէկ Գուրգենեան	150
Սամուէլ Բաղիրեան	200
Միքայէլ Օրբէլեան քան տակառ նաւթ	450
Յարութիւն Եաղուբեան	50
Եղբարք Սարգիս եւ Անդրէաս Մելիքեան	100
Ոսկան Խաչատուրեան	100
Աբրահամ Պապայեան	50
Բաղդասար Ղասապեան	10
Կարապետ Դաւթեան	10
Գրիգոր Միրզայ-Աւագեան	10
Սամսոն Յարութիւնեան	5
Պօղոս Միրզայեան	5
Ներսէս Տէր-Սարգսեան	5
Մարգարէ Ազատեան	5
Յակովբ Բաղալեան	2
Առաքելեան, Տէր-Մովսէսեան, Յարութիւնեանք եւ Ներսէսեան	19
Ջանազան անձինք	11
Սողոմոն կրասիլնիկեան մի նաւթի հոր երեք եւ կէս տարի ժամանակաւ, որ իւրաքանչիւր տարի կարող է բերել	600
	1880

Տարեկան.

Յարէթ Տէր-Յակովբեան	50
Պօղոս, Բաղդասար, եւ Յակովբ Սարգսեան	30
Մինաս Մելիքեան	25
Սիրովբէ Պաղկանեան	25
Բարաջան Պօպօյեան	25
Գրիգոր Ռափայէլեան	25
Յովհաննէս Պատուականեան	25
Սարգիս Կրասիլնիկեան	5
Տիգնայր Մատաթեան Անմահ եւ Նատալիա	25
Օրիորդ Աննա Թառումեան (Միրզա-Աւագեան)	10
Գրիգոր Միրզա-Աւագեան	5
	270

Ա.յլ եւ սակաւ ինչ առաջ նուիրած են նոյն Հոգեւոր Դպրոցին յետագայ Պարոնայք.

Լեւ Դէքուր	50
Պօղոս Սարգսեանի տակառագործներ	25
Գէորգ Միրզաբէկեան	20
Միքայէլ Պօպօյեան	5
	98
Ընդամէնն	2248

Երդ Երարատ ամսագրոյս Խմբագրութիւն ևս գովելով վերոյիշեալ բարեջան Հոգաբարձութեան՝ Երժ. Խորէն Վ. Արդապետի և Մեծարգոյ նուիրատու Ազգայնոց բարեսէր ջանքը և արդիւնքը՝ սրտագին շնորհակալութիւն կմատուցանէ նոցա:

ԱՍՏՐԱԽԱՆՈՒ ՀԱՅԵՐ

ԵՒ ՅԱՒԱԳԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆԵՐ.

Աստրախանու Հայոց եկեղեցեաց արձանագրութիւններէն ձիշտ կերևին՝ որ քաղաքիս Հայ ժողովրդեան թիւը աճման վիճակի մէջ չըլլանուիր, այլ ամ ըստ ամէ կպակասի։ 1877 Թուականի ամբողջ շրջանի մէջ ծնած են 135 պակած են 30, վախճանած են 172, անձինք. պակածներէ՝ հարկաւ և ծնածներէ թուումը գտանվումեն Աստրախանու մէջ վաճառականութեան գործերով պանդխտացած ազգայինք ևս։

Յաւաք սրտի կտիանելք, որ 1877 Թուականի մէջ վախճանածներէ թուումը 43 անձինք յերկուց սեռից մեռած են լերդացաւով (էէօֆկա) և այն էլ պատանեկութեան և երիտասարդական հասակներումը։ Այս խղճալի երիտասարդներից շատերը՝ դուցէ անպսակ կեանքի, կամ թոյլատրվի ինձ ասել, սուտ ամուրիութեան ժանտամահի ախտին ենթարկուած՝ կպատուաստուն իրենց մարմնոյ մէջ այնպիսի կենսամաշ հիւանդութիւն, որը յետոյ անբժշկելի կդառնայ, և երբեմն այսպիսի ախտով վարակուած մնանելով ամուսնութեան կեանքի մէջ և կենակցելով պարկեշտասուն իղական սեռի հետ՝ կձարակեն և նոցա մէջ այնպիսի հիւանդութիւն՝ որ շատերի ամուսնութենից կծնանին մի հիւանդոտ և ձիւաղ սերունդ. այս բաներս թէպէտ երիտասարդաց համար մի քոքը խիստ կերևին, բայց ձշմարտութիւն կայ դոցա մէջ։

Թուղ ամեն գերդաստան գլխաւորները, ծնօղները և խնամակալները մեծ զգուշութեամբ հոգ տանին իրենց հովանաւորութեան և հոգատարութեան տակը գտնված երկուց սեռից մանուկ սերնդոց բարոյական կեանքը ուղղելու, երկիւղի Աստուածպաշտութեան՝ և պատուիրանապահութեան մէջ դաստիարակելու և կրթելու մանկական հասակէն սկսեալ, որ մեր բազմակարօտ ամենասիրելի Հայկեան ազգը դէթ ապագայումը ունենայ լաւ՝ կրթեալ՝ առողջակազմ՝ ողջախոհ և առաքինի անձինք, Թուղ իւրաքանչիւր տան մեծեր և ծնօղներ հոգ տանին իրենց ընտանիքը պարզ և անշռայլ կեանքի մէջ պահպանելու, որովհետև այժմեան երիտասարդք իրենց աչքի առաջ ունենալով մեծամեծ շռայլօտ կեանքը՝ սարսափում են ամուսնութեան լծոյ տակը մտանելուց, և եթէ մի քանի տարիներ ևս շարունակվին այսպիսի օտարամոլ և շռայլօտ կեանքերը Աստրախանու մէջ՝ հարկաւ մի ծանր հոգեոյ պէտք է ասել Աստուածասահման սուրբ ամուսնութեան խորհրդակատարութեան վերայ։ Այս ասելով չեմ կորոշ բոլորովին արդարացնել և երիտասարդներ, ըստ որում նոքա ևս անպսակ կեանքի մէջ մեծամեծ և տարապարտուց ծախքերի են տանում, և առաւել ողբալին է՝ իրենց մարմնոյ թարմ ուժերը և ցանկալի առողջութիւնը անխոհեմաբար զոհում են անկանոն վայելչութեանց։ Սոցա կհրաւիրեմ ուղղել իրենց թիւր կարծիքը և համեստութեամբ կարդալ զգուշացնող բարոյական գրքոյկները։

ՅՈՎՍԷՓ ԱԽԱԴ ԴԱՒԱՆԱՑ ԲՈՒՆԻԱԹԵԱՆՑ.

Ի 24 Փետրվարէ 1878,

ՅԱՓՐԱԽԱՆ.

ԲԱԳՈՒԷՆ·

Գաղջը պարտք եմ համարում հաղորդել Ձեր յարգելի խմբագրութեան միջնորդութեամբ այն եղելութեան մասին, որ կատարվում է Բագու քաղաքում:

Արժ. Խորէն վարդապետ Ստեփանէն, որի եռանդուն աշխատասիրութիւնը ուսում նարանական ասպարէզում արդէն յայտնի է, իւր օգտաւէտ ընդունակութիւնները այստեղ եւս արտայայտեց եւ բարոյական զարկ տուեց այստեղի հասարակութեան: Այս լոկ խօսքեր չեն, այլ փաստեր: Նա բարեկարգեց ուսում նարաններ նոր մանկավարժական կանոններ մտցնելով նոցա մէջ եւ նոյնպէս եկեղեցին աւելի պայծառացաւ Բարեկրօն Թադէոս աւագ քահանայ Բուդաղեանի գործակցութեամբ, Ք նոր կանոնաւոր մայնագրական ներդաշնակ ժամասացութեամբ եւ Ք իւր ազգու եւ իմաստնալից քարոզներով: Ահա եւ այդ քարոզների ազդեցութեամբ Ք անցեալ տարի Զատկի տօնին եւ Ք այս տարի Զրօրհնեաց տօնին մեծ նուիրաբերութիւններ եղաւ հասարակութեան կողմից: Մարդասիրական Ընկերութեան դահլիճում Արժ. Խորէն վարդապետը իբրեւ հոգեւորականութեան ներկայացուցիչ մեծածախ սեղան ունէր պատրաստած, որտեղ եւ հասարակութիւն ժողովուել էր, եւ սկսեցին նուիրաբերութիւններ անել, որից դոյացաւ մօտ 2000 ր. դումար տեղական ծխական ուսում նարանի օգտին: Իսկ հասարակութիւնը իւր համակրութիւնը ցոյց տալու համար Սահակ վարդապետի գործունէութեան մասին, որ զգալի կերպով ապացուցվեց փետրվարի 21ին եղած մանկական թատրոնում, որտեղ երկսեռ ուսում նարանների աշակերտները Հայերէն եւ Ռուսերէն թատրոն ներկայացրին շատ գեղեցիկ ձեւով, օրիորդական ուսում նարանի հոգաբարձուհիների աշխատութեամբ պատրաստած ծառահանդէսում (*), բազմաթիւ Հայ հասարակութեան առաջեւ, որն եւ ահա ի պատիւ Արժանապատիւ վարդապետի նոյն փետրվարի 23ին, մեծածախ ճաշ էր պատրաստել: Մարդ· Ընկ· դահլիճը վարդանանց յիշատակի տօնին առանձին ձեւ էր ստացել· 400 մարդից աւել կային, նոյնպէս եւ ներկայ էին հոգաբարձուհիներ: Այս գեղեցիկ տեսարան էր ներկայացնում· ներդաշնակ երաժշտութիւնն շատ զգալի էր, մի կողմից աշակերտների երգերը, միւս կողմից ամբողջ Հայ հասարակութիւն, պատուէրը արժանապէս այն անձը՝ որ իւրեան բոլորովին նուիրած է եւ այսպէս ծառայում է ազգին: Ճաշին ի հարկէ բաժակներ առաջարկուեցան թագաւոր կայսեր եւ Վեհափառ Կաթողիկոսի կենացը համար: Վերջը հասարակութիւնը առանձնապէս կամենալով անմոռանալի Ք դարձնել իւր համակրութիւնը, յայտնեց որ կամենում է Խորէն վարդապետի համար եկեղեցական զգեստ բերել տայ, որի համար իսկոյն սաորագրութիւն բացուելով հաւաքուեց 400 ր· եւ արդէն սորա մասին դրուած է Մոսկվա: Այստեղ Խորէն Վարդապետ՝ իւր շնորհակալութիւնը յայտնելով հասարակութեան, ասեց որ այն պատիւը որ տալիս են իւրան՝ ԵԹԷ տակաւին չէ արժանացել, իւր վերայ պարտք է դնում որ հասարակութեան առաջեւ աւելի իւրան արդարացնէ:

Իսկ ինչ որ վերաբերում է Մարդասիրական Ընկերութեան յառաջադիմութեան, որի մասին Թիֆլիզի Հայ լրագիրներ սխալ տեղեկութիւններ են հրատարակում, պէտք է ասել որ շատ արագ քայլով է յառաջադիմում Արժ. Խորէն վարդապետի այստեղ գալուց յետոյ՝ Մարդ· Ընկ· յարգելի նախագահ Պ Մամիկոնեանի եւ անդամների մասնակցութեամբ եւ ջանիւք: Եւ ԵԹԷ մինչեւ այժմ ճշմարիտ է որ նորա գործերը մի կերպ խուլումունչ ձեւով են վարվել, դորա մեղքը հասարակութեանն է, որ իւրան միշտ հետու է պահել, իսկ այժմ ճանաչելով իւր պարտքը՝ նա եւս կամենում է մասնակցել նորա գործունէութեան:

Մ· Կ·

Ի 29Ն փետրվարի 1878,

Ի Թիֆլիս:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱԾՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ·